J. Dujardin

DE « DIENST D » EN DE HULP AAN DE ONDERDUIKERS

D'où vient qu'une parole, un geste, puissent faire des ronds, à n'en plus finir, dans une destinée.

Saint-Exupéry.

« Het vertrekpunt van de lopende strafprocedure is een geheime organizatie die tot doel had ondergedoken personen te steunen, vooral werkweigeraars, en dit door hen geld en ravitailleringskaarten te bezorgen ».

Uit het proces tegen zes leden van de *Dienst D* (27 juni 1944).

« Ingevolge die situatie vraag ik mij af of men niet zeer ernstig de aanhouding zou moeten overwegen van een tiental postbedienden die naar Duitsland zouden gestuurd worden. Op die manier zouden de anderen, opgeschrikt en bevreesd hetzelfde lot te ondergaan, hun werk gewetensvol verrichten. Ik ben vanzelfsprekend steeds bereid u alle aanvullende inlichtingen te verstrekken en om samen met u na te gaan wat het beste middel is om die nalatigheid van het postwezen te verhelpen ».

Postscriptum van een brief van de direkteur van het *Maison Wallonne* aan die van de *Werbestelle* te Luik, waarin hij klaagt over de sabotage bij de post.

---

* Vertaald uit het Frans door M. Van de Steen en W. Steenhaut.

I. INLEIDING EN METODOLOGIE

De *Dienst D* (1) is een beweging van « Gewapend Verzet ». Hij werd opgericht in het Luikse en het is daar dat hij zich biezonder heeft ontwikkeld ; iets minder in de aanpalende provincies.

In de geest van zijn stichter, Joseph Joset (2), en van zijn eerste leden, is hij ontstaan sinds augustus 1940 (3) uit een opstand, een levendige reaktie tegen een nederlaag, die men als vernederend aanvoelde, tegen een onrechtvaardige bezetting — de tweede in een kwarteeuw — en een refleks tegenover sommige lafheden, die de voorboden waren van een vaak niet belangloze en tegennatuurlijke kollaboratie in Wallonië in het algemeen en in het biezonder te Luik (4).

In werkelijkheid was hij slechts aktief vanaf 1941 en organizeerde hij zich natuurlijk langzaam, soms onvoorzichtig, want zij die hem leven inblazen zijn leraars, ambtenaren of vreedzame handelaars, die geen enkele ondervinding hadden op het gebied van de illegaliteit en van de klandestiene strijd die zij zullen moeten voeren (5). Alles moest dus geïmprovizeerd, voorgesteld en uitgewerkt worden in de loop van de tijd. *D* schijnt me pas *volledig operationeel* geworden te zijn bij het begin van 1943 (6).

De taken van de ongeveer 1.500 leden waren verscheiden en veelvuldig (7). Ik ga trachten in deze enkele bladzijden één van deze taken te illustreren die verschillende andere met zich bracht. Het is geen willekeurige keuze ; zij is noodzakelijk en ingegeven door een probleem van eigentijdse archieven. Ik hoop mijn lezers ervan te overtuigen. Sommigen onder hen zullen ongetwijfeld verwonderd zijn over het veelvuldig gebruik van de rechtstreekse vorm en van de « ik » in tegenstelling met het gebruikelijke « men » of « wij ». Dit is opzettelijk, want het artikel drukt gedachten uit die niet

---

(1) De oorsprong van de naam is duidelijk : het ging erom zich te verweren tegen het *d*efaitisme, de kollaborateurs van de vijand op te sporen (*dé*pister), het aantal verklikkingen zoveel mogelijk te verminderen (*d*iminuer). Eigenaardig genoeg nam de *Dienst* dezelfde beginletter aan als zijn ergste vijand, de S.D. (*Sicherheitsdienst*).

(2) Alias Florent Denuit, *Dx* ; hij leidde de Dienst tot aan de Bevrijding samen met zijn voornaamste adjunkten : Ghaye, Absolonne, Alexandre, Arnolts, Delsart, Duchesne, Ligot, Nivette, Noël, Schetter, Stiennon en zovele anderen die ik hier niet allemaal kan vernoemen.

(3) Alles is begonnen met een hulde- en protestbetoging ter gelegenheid van 11 november : er greep er nog een plaats op 10 mei 1941, waarbij *Dx* voor de eerste maal aangehouden werd.

(4) In Vlaanderen bestonden er in die tijd andere politieke motiveringen.

(5) De toestand was enigszins anders, na een periode van aarzelingen, voor de sektor inlichtingen want sommigen waren daarin reeds aktief geweest in 1914-18 en omdat Londen van 1940 af organizatoren dropte.

(6) Eerst kunstmatig gehecht aan de *Groep G*. De na lange diskussies in mei 1963 officieel weerhouden datum was 1 februari 1942.

(7) Ik heb voor *D* 1.665 individuele dossiers geraadpleegd die opgesteld werden door zijn bestendig sekretariaat : het officieel definitief vastgesteld cijfer is 1.427. De eerste lijst vermeldde slechts 413 namen, want het Directorium kende niet het resultaat van al de lijnen die het geschapen had. Op zeker ogenblik waren er 1.852 ingeschrevenen.

door allen gedeeld worden ([8]) en heeft uiteindelijk als doel rekenschap te geven van de moeilijkheden en de ondervindingen die de mijne waren. Ik geef hiervan het resultaat ; op geen enkele manier is het definitief vaststaand.

In verband met de aktiviteit van de « Belgische Nationale Beweging » op het gebied van « spionage » ([9]) heb ik kunnen schrijven :

> Indien ik hier deze « Inlichting-Aktie »-aktiviteit van een wettig als « Gewapend Verzet » erkende beweging, nochtans hoofdzakelijk bekend om haar klandestiene krant, *La Voix des Belges,* heb willen bestuderen, is dat natuurlijk niet uit zin voor paradoksen... ([10]).

De lektuur zelf van dit artikel zou er kunnen doen aan twijfelen ! Hoe bestaat het, zal men mij doen opmerken, dat u, nu u met een gelijkaardige groep te maken hebt, opnieuw een niet-gewapende aktie ervan wilt beschrijven. Wanneer gaat u nu eens tot de kern van het onderwerp doordringen ? Ik zou bijna geneigd zijn te antwoorden : nooit ! Of tenminste nooit op die manier.

Inderdaad, ik denk niet dat dit omvangrijk ([11]) heterogeen fenomeen per tranches kan bestudeerd worden, of, indien men het verkiest, beweging per beweging, tenminste alleen maar aan de hand van de gegevens die met het oog op hun likwidatie bijeenbracht werden.

De *rechtstreekse, gewapende en gewelddadige aktie* zal globaal moeten bestudeerd worden met behulp van *alle* bronnen die nu of in de toekomst zullen toegankelijk zijn, zonder één enkele te verwaarlozen : verslagen van eigentijdse dagbladen, zowel gecensureerde als klandestiene, verslagen van de politie, van de rijkswacht of van de N.M.B.S., rekening houdend met de inlichtingen verstrekt door de netten, allerlei statistieken (Duitse of Belgische), de verslagen van de bezetter en de processen die er uit voortvloeiden, de inlichtingen die vrijgegeven werden na de Bevrijding en de vonnissen die uitgesproken werden, wat weet ik nog ! Men zou enigszins moeten te werk gaan zoals Henri Michel in Frankrijk ([12]), met een honderdtal korrespondenten, d.w.z. een kronologie van het Verzet geduldig samenstellen met al de archieven en getuigenissen waarover men kan beschikken. Men zou zich niet teveel mogen afvragen wat die of die, afzonderlijk of met anderen, gedaan heeft. Heeft één groep deelgenomen aan de bevrijding van een stad ? Is het werkelijk van kapitaal belang te weten of een bepaalde brug vernield werd door het Geheim Leger, door een groep afhankelijk van het Onafhan-

(8) Op de keerzijde van de omslag van deze Bijdragen wordt trouwens terecht onderstreept dat de auteurs verantwoordelijk zijn voor hun artikels.

(9) Deze term is geplaatst tussen aanhalingstekens omdat hij teveel betwist wordt. Er waren slechts agenten daar waar er spionnen, gewapende verzetslui en vrijschutters waren. Deze eenvoudige veranderingen van woorden tonen de zeer verschillende rol van de « burgers » aan tussen de ene en de andere wereldoorlog.

(10) Zie *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, Brussel, 1972, p. 115.

(11) Er zijn 139.971 erkende gewapende verzetslieden.

(12) Sekretaris-generaal van het Franse *Comité d'Histoire de la Deuxième Guerre mondiale.*

kelijkheidsfront of door de twee tesamen, met springstoffen geleverd door de *Groep G,* de Nationale Belgische Beweging of « gerekupereerd » in een koolmijn. De brug is gesprongen, de lokomotievenloods werd aangevallen, de sluis werd gesaboteerd, de trein is ontspoord, de weg werd onderbroken, de verrader heeft geen slachtoffers meer gemaakt, de ondergrondse beweging heeft zoveel werkweigeraars opgenomen, die ook de wapens gehanteerd hebben ([13]).

Dat zijn de feiten waarmee men kan en moet *rekening* houden en waardoor de onvermijdelijke dubbele aanduidingen zullen vermeden worden, indien men de direkte aktie stuksgewijs bestudeert. Bovendien is het waarschijnlijk meer overeenstemmend met de werkelijkheid van die verwarde tijd, toen men niet altijd kon wachten op het bevel van hogerhand, als de gelegenheid zich voordeed, van die snel veranderende tijd, waar men vrijwillig samenwerkte in de schoot van het grote « witte leger », zonder er zich om te bekommeren om te weten wie wat was, omdat het vanzelfsprekend was in eenzelfde « hoek » gezamelijk dezelfde risico's te nemen om dezelfde suksessen te kennen...

Ik weet natuurlijk dat sommige groepen volmaakt georganizeerd en bevolen werden. Homogene. Maar ik denk ook dat wat voorviel op een plaats niet altijd op dezelfde wijze geschiedde op een andere plaats, dikwijls als gevolg van het gezag en de individuele waarde van de plaatselijke leiders. Dit Verzet bestond uit veelvoudige individuele akties, uit vaak gekombineerde akties en onderling hulpbetoon naargelang de omstandigheden. Ziedaar waarom ik denk dat het globaal moet bestudeerd worden, gelijk met de feiten eenvoudig opgestapeld doorheen de loop der tijden. Het beeld dat men er zal van overhouden zal preciezer zijn dan datgene dat ons wordt geleverd door de geleerde organigrammen opgesteld bij de likwidatie, met al die stamnummers, daar waar meestal pseudoniemen of spotnamen bestonden. Organigrammen met hun veelvuldige rangen die in de plaats gesteld werden van verantwoordelijkheden en menselijke waarden, met hun peletons en brigades die de plaats hebben ingenomen van de groepen met *Wahlverwandschaften,* van die « benden », zoals de Duitsers ze noemden. Dit woord heeft voor mij geen enkele pejoratieve betekenis, vooral indien men rekening houdt met de ouderdom van sommige personen die er deel van uitmaakten.

De opdracht zal zeker van lange duur zijn, aangezien de sabotages, de « diefstallen onder verzwarende omstandigheden », de aanslagen en de rechtstreekse hulp aan de Geallieerden in september 1944 een indrukwekkende massa gegevens uitmaken. Dit is vooral in het laatste oorlogsjaar het geval, toen het volstrekt noodzakelijk bleek de plannen van de vijand achter het Front te verijdelen, hem te dwingen er troepen achter te laten en de middelen waarover hij beschikte om versterking en ravitaillering naar de gevechtszones te sturen te vertragen. Tegelijkertijd namen de aanslagen toe. Niet-

(13) Men heeft al te dikwijls de neiging ze als passief te beschouwen.

tegenstaande de risico's die eraan verbonden waren voor de burgerbevolking, zijn zij dikwijls noodzakelijk geweest en meestal nog psychologisch te verklaren in een klimaat van haat en geweld, zelfs indien zij niet het werk waren van patriotten, wat een probleem zal vormen voor de historicus.

Totdaar voor wat het gedeelte rechtstreekse en gewelddadige aktie betreft en de wijze waarop de studie ervan kan aangesneden worden. Maar deze vertegenwoordigt helemaal niet het geheel der aktiviteiten van de gewapende verzetslieden. Velen hadden immers geen wapens, en het was hun schuld niet. Inderdaad, hun uitrustingen moesten van Londen komen. Londen liet zich echter lang aansporen of talmde om beslissingen uit te voeren die bepaalde Belgische autoriteiten niet eenparig ten gepasten tijde voorstelden ([14]). Relatief gebrek aan middelen van de RAF ? Voorrang geschonken aan het Franse verzet, het eerste om in aktie te treden ? Van Belgische zijde, wantrouwen in verband met de interne veiligheid van de paramilitaire bewegingen, verkeerd beoordeeld door professionelen ? Of schrik voor een nationale opstand, geïnspireerd door links of rechts en die dan niet meer zou kunnen gekontroleerd worden ? Gevaar voor een al te bloedige zuivering ? Of eenvoudigweg de vrees voor een bloedbad voor troepen die al te weinig voorbereid waren om het hoofd te bieden aan een zelfs verzwakt regelmatig leger, in een land met een hoge bevolkingsdichtheid en een weinig gunstig geografisch kader, behalve dan in de Ardennen. Zoveel hypotesen waaruit men thans geen keuze kan maken. Het is overigens meer dan waarschijnlijk dat al deze meningen uiteindelijk een min of meer belangrijke rol gespeeld hebben, naargelang de verantwoordelijken en de tijdsomstandigheden. Zoals ook, inzake die wapenleveringen, de zeer snelle opmars van de Geallieerden na de lange strijd in Normandië uiteindelijk beslissend is geweest. Het is echter zo dat wij om verschillende redenen geen Vercors, geen werkelijke guerrilla of geen bevrijding van Parijs gekend hebben ([15]). En wij kunnen niet anders dan er ons om verheugen, als we bedenken wat er zou gebeurd zijn indien de *Wehrmacht* zou standgehouden hebben en indien het noodzakelijk zou geworden zijn de gebrekkige uitrusting te vervolledigen van al diegenen die, zoals in het *Bataillon D,* zichzelf gemobilizeerd hadden. De te betalen rekening was zo reeds zwaar genoeg.

Indien zij voor het merendeel maar weinig middelen hadden, zoals wrakstukken die aan de nederlaag van 1940 ontsnapt waren, jachtgeweren en enkele revolvers die stuk voor stuk bij de F.N. buitengehaald werden ofwel « ontleend » aan welwillende rijkswachters, wat hebben onze gewapende verzetslieden dan gedaan ?

Allerlei zaken ! Zij hebben voor de intendance gezorgd, door valse

(14) Men moet hier erkennen dat het Geheim Leger bevoordeeld was en op D-dag in bepaalde zones over een aanzienlijke uitrusting beschikte ; de *Groep G* beschikte eveneens over gedropt sabotagemateriaal.

(15) Wij mogen trots zijn op de bevrijding van Antwerpen waar de haven onbeschadigd bleef, maar ze is van een andere aard.

papieren te drukken, door geld in te zamelen, wapens te verbergen, onder dak of vergaderplaatsen te verschaffen. Zij hebben ook inlichtingen van allerlei aard verstrekt, ravitailleringszegels en sluikbladen verspreid en werkweigeraars gevoed, een jood geherbergd of de weg naar de vrijheid aangetoond aan een neergehaalde piloot of aan een ontvluchte gevangene. Kortom zij hebben datgene verricht, niet zonder grote gevaren te lopen, wat zij meenden te moeten doen, daar waar zij waren, met de beschikbare middelen.

Het is precies de complexiteit van die niet rechtstreeks « gewapende » taken die de studie ervan bemoeilijkt. En dit des te meer omdat de bronnen arm zijn. Op dit gebied, zoals op dat van de direkte aktie, bevindt men zich tenslotte maar al te dikwijls voor gevallen van dubbele of driedubbele affiliaties waaruit men moest kiezen, wat het probleem zeker niet vereenvoudigt.

Laten we vanuit dat standpunt in *D* twee voorbeelden nemen. *D 181* komt bij de Dienst in juni 1942 en wordt officieel aangesloten in september 1943. Bij de Bevrijding is hij adjunkt-chef van de sektie Bressoux-Jupille. Hij is tevens lid van de Anglofiele Beweging (Stamnummer A6), klandestien journalist (medestichter van *L'Express*), en « door deze krant helpt hij werkweigeraars en piloten ». Steeds volgens zijn verklaringen « kollaboreert hij met het O.F. » van Bressoux tijdens heel de bezetting, evenals met de Gewapende Partisanen. Tenslotte is hij lid van het Bevrijdingsleger en is het in deze beweging dat hij definitief zal erkend worden. Voor *D* was hij een « eersterangsagent » !

Het geval van *D 9* is nog verwarrender. In dienst getreden in 1942, is hij vervolgens agent, sektiehoofd, hoofd van de sektor Haspengouw en uiteindelijk sekretaris-generaal op 10 april 1943. Hij werd erkend als lid van het Geheim Leger... ! Hij voegde zich trouwens bij de « militaire raadgever » van de *Dienst D,* die na zijn aanhouding 500.000 F door de vijand aangeboden kreeg om de identiteit van *D 30* kenbaar te maken en een bedrag van 1 miljoen frank om *Dx* te ontmaskeren.

Ik heb me vroeger kunnen bezighouden met de klandestiene pers. Voor vele kranten was het relatief gemakkelijk, daar er eksemplaren van bewaard gebleven zijn. Konkrete getuigenissen dus, meestal gedateerd en rechtstreeks bruikbaar. Thans wijd ik het grootste deel van mijn opzoekingen aan de Inlichtingsdiensten. In een geval zoals dat van het net *Marc* b.v. ontbreken de eigentijdse dokumenten niet. De briefwisseling die naar Engeland werd gestuurd is bewaard gebleven, alsook de richtlijnen die werden overgemaakt aan het net, het geheel van het radioverkeer, enz... Men is dus in het bezit van de elementen die voor een gedetailleerde studie nodig zijn.

Zowel in het ene als in het andere geval, of het nu gaat om de pers of om een net, blijven er talrijke materiële sporen achter, om de goede reden dat er korrespondenten waren die ze bewaard hebben : de publieke opinie in het bezette land en de *secret service* of de Belgische Veiligheid. Een gelijkaardige situatie bestaat niet voor de kleine sabotages of de dagelijkse akties, hoe gevarieerd die ook zijn.

Anderzijds, indien er zowel op het gebied van de pers als van de inlichtingen specifieke archieven bestaan, dan moet men ook opmerken dat in beide gevallen de individuele dossiers dikwijls rijk zijn aan precieze gegevens, aan getuigenissen, aan tegenstrijdige onderzoeken soms. De dossiers die aangelegd werden voor het Gewapende Verzet zijn nog niet officieel ter inzage ([16]), maar dit is helaas niet omdat zij mysterieuze of vertrouwelijke details zouden verbergen. In werkelijkheid bevatten ze meestal geen historische gegevens die voor een studie van de feiten zouden kunnen gebruikt worden. Indien het zo is, dan ligt dat niet aan de verzetslieden en de kontrolekommissies, maar wel aan het wettelijk statuut dat slechts enkele handtekeningen en getuigschriften vereiste en aan het vermaarde formulier « model 3 bis » dat « bondig » moest ingevuld worden en dat moest eindigen met een « samenvatting van de aktiviteiten (in 't kort) ».

« In 't kort », dit is wat meestal is geschied. Vandaar de honderden lakonische en sibyllijnse formules in de aard van : « in aktieve dienst », « sabotages », « hulp aan werkweigeraars », of « censuur en onderschepping van briefwisseling ». Waar ? Wanneer ? Hoeveel ? Zoveel vragen zonder antwoorden, vermits men het niet nodig heeft geacht ze te stellen.

Er zijn dus weinig of geen archieven en bovendien zijn de individuele dossiers van geen belang voor wat ons interesseert : namelijk de gebeurtenissen. Zij vertonen daarentegen een werkelijk belang op een ander vlak, dat van de sociologische studie van het verzetsmilieu waarvan wij zeer weinig afweten en dit is zeer jammer ([17]). Hoeveel vrouwen waren er in het verzet ? Hoeveel jongeren, hoeveel oudgedienden van 14-18, van welk beroep, van welk studieniveau ? Deze opzoekingen zouden kunnen gedaan worden uitgaande van de individuele dossiers van alle kategorieën verzetslieden. Het is enkel een kwestie van goede stalen te kiezen en van tijd. Dit lost echter mijn probleem niet op ([18]).

Maar er zijn, God zij dank, nog vele hoofdpersonen in leven. Men kan ze ondervragen. Gewis, maar wat moet men denken van getuigenissen die een kwarteeuw na de gebeurtenissen ingezameld worden ? Volgens mijn persoonlijke ervaring zijn ze praktisch waardeloos wanneer het gaat om de

---

(16) Ik heb gewerkt op dubbels opgesteld door het bestendig sekretariaat van *D*, dat ik hier voor zijn grote hoffelijkheid wil bedanken.

(17) Zie W. Ugeux, *Aspects divers de la psychologie du résistant belge 1940-45*, in *Revue internationale d'Histoire Militaire*, Brussel, 1970, nr. 29, p. 963.

(18) In de dossiers van het Gewapende Verzet die ik gezien heb, vindt men niet altijd al die inlichtingen, maar de verhouding lijkt mij voldoende. Laten we twee voorbeelden nemen : ik heb voor *D* een lijst gemaakt : 1.203 gehuwde personen, 7 weduwnaars, 12 uit de echt gescheiden personen en 1 gescheiden persoon tegen slechts 346 ongehuwden ; 615 dossiers gaven voor de samenstelling van het gezin : 167 leden zonder kinderen en 148 vaders of moeders. Men zou die cijfers natuurlijk moeten vergelijken met die van de algemene statistieken. Persoonlijk hebben ze mij verbaasd, want ik meende dat diegenen die familiale verantwoordelijkheden hadden minder talrijk zouden geweest zijn. Minder opzienbarend wordt dat wanneer men weet dat *Dx* in principe slechts personen op rijpere leeftijd aanwierf. Ook vond ik slechts 29 landbouwers en 30 universitairen. Is die verwondering gerechtvaardigd ? Dat is wat men zou moeten weten.

kleine dagelijkse sabotagedaden, veel voorkomende herberging en de haast dagelijkse verduistering van de briefwisseling. Er werd natuurlijk geen enkele boekhouding bijgehouden, en met reden ! Al deze inspanningen, al deze risico's waren van uitzonderlijk groot nut juist door hun aantal en door hun herhaling. Om dezelfde reden traden ze jammer genoeg niet uit het gewone gevaar van de ondergrondste strijd tevoorschijn. Diegene die op een bepaalde dag een man in koelen bloede heeft afgemaakt zal het zich herinneren en zal het zich waarschijnlijk altijd blijven herinneren. Maar al diegenen die de moed hebben gehad om « routinewerk » te verrichten ? Hoe kan men hen nu rekenschap vragen ? Het geheugen kent grenzen en heeft gebreken. Het extrapoleert, het veralgemeent, het verschoont. « Ik heb vier brieven onderschept op eenzelfde dag ; het lijkt mij dat dit jaren heeft geduurd, ziedaar dan het aantal afgeleide brieven », die alle gevaarlijke verklikkingsbrieven konden worden. Dat alles is maar menselijk. Iedereen is er op uit zijn herinneringen te idealizeren. In deze voorwaarden en na zoveel jaren, kan men in de interviews de geest of het klimaat van het Verzet terugvinden, maar geen enkele precizering voor wat betreft de feiten en de data.

Moet men dan niets doen ? Moet men dan een groot vak van de muur van het ganse bouwwerk in de vergeethoek laten wegzinken ? Neen, van zodra het blijkt dat er bij mirakel nog enkele zeer onvolledige archieven overblijven, die ons zelfs maar een vaag idee kunnen verschaffen van zijn omvang. Dit is de reden van wat volgt en dat, naar ik hoop, zal toelaten zich een idee te geven van de rol die gespeeld werd door een kleine beweging in de hulp aan en de bescherming van de onderduikers. Maar vooraleer daaraan te beginnen, zou ik deze *Dienst* beter willen situeren. Wat is eigenlijk *D* ?

Laten we beginnen met het eenvoudigste : *D* is *in essentie* geen gewapende groep. Wel te verstaan hadden sommigen een pistool op zak. Drie Feldgendarmen werden « neergekogeld » te Aywaille ([19]). Zekere akties van « inzameling » van geld, van zegels en goederen werden gewapenderhand ondernomen, agents-provocateurs werden uitgeschakeld, elektriciteitspalen vernietigd, de lokalen van *La Légia* werden « bezocht » en een opslagplaats van 35 ton banden werd in brand gestoken. Bij de Bevrijding werd de spoorweglijn Brussel-Luik beschermd, de brug van Hoei gered en werden het koelhuis van Fragnée en een post van de *Gardes Wallonnes* aangevallen. Bovendien zorgde men voor de verdediging van het postgebouw te Luik. Deze lijst is vanzelfsprekend niet beperkend. Dit alles belet niet te beweren dat de *Dienst* van nature uit niet gewelddadig was en enkel door noodzaak aan de rand van de aktie bleef, die voor hem geen doel op zichzelf was. *Dx* heeft

(19) Voor wat *D* betreft, zou men als biezonder aktief de Sektor Ourthe-Amblève kunnen aanhalen, die trouwens *Groupe d'Aywaille* zou moeten heten, zo belangrijk was de rol die de inwoners van Aywaille erin speelden. Het is de meest homogene groep van de *Dienst D* en ongetwijfeld de hardste ingevolge gunstige geografische omstandigheden. Aywaille en omstreken zouden voor de Duitsers een klein Chicago worden.

er steeds een beschermingsorganisme willen van maken. Het is dan ook zo dat men volgende brief *in tempore non suspecto* gericht aan een korrespondent van de *Dienst Zéro* moet begrijpen :

Vrijdag, 26 augustus 1944.

Het verwondert mij nog geen nieuws van M. Rouge ([20]) te hebben ontvangen, evenmin trouwens als uw advies over de geplande aktiviteiten van de Dienst D op het ogenblik van het vertrek van de moffen. Hoe moet men op D-dag tewerk gaan ?

(...)

Ik veronderstel dat de zuiver militaire formaties klaar staan. Zullen wij, de hulpdiensten, te laat komen ?

(...)

Hartelijke groeten,

Dx

Tot daar dan voor de eigenlijke Aktie. Op dezelfde manier en om dezelfde reden, heb ik niet veel gewetensbezwaren om zijn rol op het gebied van de Inlichtingen weg te moffelen. In feite is *D* in niets een net *sui generis*. Dit belette hem vanzelfsprekend niet inlichtingen in te winnen die soms van het grootste belang waren en werkelijke suksessen te boeken, zoals het bombardement van het station van Landen. Dit laatste werd zodanig voorbereid dat er geen enkel burgerlijk slachtoffer te betreuren viel, daar de baan van de bombardementsvliegtuigen precies afgebakend was en het uur gekozen was na het vertrek van het personeel.

Maar tussen een beweging met veelvoudige aktiviteiten en een goed georganizeerd net bestaat er een essentieel verschil : de eerste heeft niet de mogelijkheid rechtstreeks door te seinen of de gegevens die verstrekt werden te kontroleren. Vooraleer in 1944 een verbinding te hebben met de sektor *Zéro* van Luik — de eerste kontakten dateren van 1941-42 — zal *D* dus verplicht zijn in zijn mededelingen de ingezamelde inlichtingen te publiceren, zonder te weten of de een of andere van zijn korrespondenten in staat zal zijn de gegevens aan de eindbestemmeling over te maken. Na het kontakt met *Zéro,* sektor *O.K. 90,* zullen de zaken eenvoudiger zijn, maar eens te meer is de zaak niet erg duidelijk aangezien de voornaamste agenten de gegevens niet doorgeven onder het voor hen vastgestelde kengetal *O.K. D...* Deze aktiviteit zal dus moeten bestudeerd worden in de schoot van de globale aktie van *Zéro* te Luik. Er zijn dus weinig problemen voor wat betreft de Aktie en de Inlichtingen.

Anderzijds voel ik me veel minder behaaglijk indien ik niet de verdiende plaats toeken aan de strijd tegen de verklikking. Inderdaad, deze ligt aan de grondslag van de naam van de *Dienst* en het is zeker een voorwerp van trots. Eens te meer beschik ik jammer genoeg niet over de nodige bronnen om dat aspekt te bestuderen. Om dat moeras van de verklikking te begrijpen en te ontleden, zal men moeten wachten op de opening van de archieven van de rechtsmachten en de militaire parketten, in dit geval

(20) *Mouron Rouge* is de schuilnaam van een kommandant van het Geheim Leger.

de 32.845 dossiers die aanlegd werden op basis van de toepassing van artikel 121 bis van het Strafwetboek ([21]). Zonder deze voorwaarde lijkt het mij zinloos genoemd aspekt afzonderlijk te behandelen, welke gewichtige rol de *Dienst* er ook in gespeeld heeft. In afwachting zal ik mij ertoe beperken de verklikkingen aan te halen die de veiligheid van de onderduikers in het gedrang brengen. Ik wil nochtans onderstrepen dat ik helemaal niets afweet van het percentage dat zij kunnen vertegenwoordigen in verhouding tot het geheel der brieven van die aard die onderschept werden. Ik ken trouwens het aantal niet. Het cijfer dat het meest aangehaald werd door *D* is 14.000, waarbij 20.000 patriotten betrokken waren. Thans is het absoluut onmogelijk de objektieve waarde van deze cijfers te beoordelen, die trouwens het resultaat waren van een raming op basis van een ietwat snelle berekening. Maar bestond er wel een beter middel ? Men heeft de onderscheppingen geschat op 7 à 10 per dag, vandaar 300 per maand en 3.600 per jaar. Dit is mogelijk en zelfs heel waarschijnlijk op een ogenblik van biezondere doeltreffendheid.

Indien wij inderdaad de enkele schattingen verschaft door de mededelingen van de *Dienst D*, gericht aan de verschillende groepen waarmee hij in verbinding stond, nader onderzoeken dan vinden wij het volgende :

— op 28 mei 1943 : samenvatting van de aktiviteit van de maand « verklikkingen » : 237 verdeeld over 53 gemeenten.

— in een « samenvattend aktiviteitsverslag » van begin juli van hetzelfde jaar :

(...)

« Deze aktiviteit leverde merkwaardige resultaten op. Bijvoorbeeld alleen voor de laatste drie maanden, meer dan 800 patriotten in meer dan zeventig gemeenten hebben aldus kunnen vermijden gevangen genomen te worden ».

— op 1 augustus, was het aangehaalde cijfer voor juni en juli : 485 verklikkingen.

— op 4 oktober, een globaal cijfer : « Wij kunnen het aantal geredde patriotten sinds januari 1943 schatten op 2.100 ».

— de 27ste preciseert *D* dat de onderschepte post « tot op heden 117 gemeenten » behelst.

— de volgende dag, de 28ste kan men lezen dat de oogst voor de eerste veertien dagen van deze maand de leden van de Dienst geleid heeft in 7 gemeenten om 28 patriotten te verwittigen.

Dit is jammer genoeg het laatste samenvattend cijfer in mijn bezit. Voor de periode die volgt, meer bepaald voor wat de volledig bewaarde communiqués van 1944 betreft, denk ik dat de *Dienst* zich tevreden zal stellen met enkele verslagen te geven, zonder namen te noemen, van zendingsopdrachten die overigens onbruikbaar zijn, vermits zij opzettelijk esoterisch werden gehouden. Een voorbeeld :

(21) Cijfer aangehaald door John GILISSEN.

BEZOEK INGEVOLGE VERKLIKKING

A. — Onderwerp : L... S..., rue B..., nr.... en J... L... zelfde straat worden beschuldigd van kommunistische aktiviteiten en van wapendracht.

Resultaat : beide betrokkenen erkennen de feiten. Zij hebben formeel het geschrift van de klikster herkend.

De klikster is (...)

J.L. werd reeds gedurende 11 maanden in Duitsland opgesloten na verklikking door (...) echtgenote van een krijgsgevangene in Duitsland.

B. — Juffrouw P... onderwijzeres herbergt werkweigeraars...

Men ziet dat vanaf het ogenblik dat zij aldus opgesteld zijn, het niet meer mogelijk is nog veel inlichtingen uit die dokumenten te halen. Ik ben dan ook werkelijk gedwongen me te beperken tot 1943, terwijl ik anderzijds vaststel dat niets een wijziging van de cijfers in de ene of in de andere zin in 1944 laat vermoeden.

Wat er ook van zij, een eerste opmerking dringt zich op indien men de cijfers wil beoordelen : er bestaat vanzelfsprekend een noemenswaardig verschil tussen de onderschepte verklikkingsbrieven en het aantal personen dat in opspraak werd gebracht. Het is inderdaad zelden dat één enkel individu werd vermeld en het is trouwens dikwijls logisch : indien men een werkweigeraar aanduidt, dan is het over 't algemeen omdat men weet waar hij zich schuilhoudt, dat zijn dan tenminste twee verklikkingen. Er bestaan ook een zeker aantal brieven die betrekking hebben op « benden » of die plaatsen van afspraken of gemeenschappelijke afreizen voor het maquis aanduiden. Het is dan ook onmogelijk te weten hoeveel mensen door een dergelijk schrijven in gevaar werden gebracht. Tenslotte, indien men zich bepaalde metoden van de Duitse politie herinnert, kan men zich terecht de vraag stellen welke gevolgen er eventueel aan een belangrijke aanhouding verbonden waren. Twee voorbeelden :

— Het eerste betreft majoor « Philippe » van de Zone 5 van het Geheim Leger.

Au Commandant de l'auberfeld Commandantur (22),

Vous recherchez je crois un nommé (...) de la rue St-Nicolas à Liège. Je vous serais infiniment reconnaissant de me faire savoir quelle récompense vous avez à la livraison de celui-ci et éventuellement celle en vous donnant le moyen de la prendre.

(...)

— Het tweede neem ik in een communiqué van 8 oktober 1943 :

(22) Ik heb hier de spelling van het oorspronkelijk stuk gerespekteerd, zij is niet zonder belang, want zij schijnt erop te duiden dat de verklikkers eerder van nederige afkomst waren... of het probeerden te doen geloven.

DRINGEND : Indien u de groep kent die de spoorweg te Hermalle-sous-Huy heeft laten springen, op vrijdag 24 september omstreeks 5 uur, bij de doortocht van de luchtafweertrein voor Ter Hulpen, verwittig hem dat zijn leden en de Duitse officier die inlichtingen verstrekte met het oog op die sabotage, zullen verklikt worden. Een werkweigeraar, lid van die groep, biedt zijn diensten aan aan von Klaer en verklaart zich onder goede voorwaarden bereid de details van de zaak te onthullen. Wij hebben zijn boodschappen opgevangen, jammer genoeg heeft de verrader zelf een dubbel ervan bij de Gestapo gedeponeerd. Dringendheid is dus geboden.

(...)

— met dit gevolg, vijftien dagen later :

EEN OVERWINNING : wij werden zeer hartelijk bedankt door de groep die de spoorweg liet springen (...)

Deze gevallen tussen de vele andere wijzen op het relatieve karakter van de absolute cijfers.

Het verschil tussen de 4.000 geredde patriotten, cijfer dat na de Bevrijding door de *Dienst D* aangehaald wordt, wat ik een fatsoenlijk aantal vind en wellicht beneden de werkelijkheid ligt, en het cijfer van 20.000 dat later naar voor werd gebracht, blijft belangrijk opdat ik niet zou pogen er enige verklaring voor te vinden.

In de eerste plaats geloof ik, zoals ik het reeds gezegd heb, dat de berekening niet klopt alleen al door de wijze waarop ze werd uitgevoerd. Men heeft de gegevens van 1943 met vier vermenigvuldigd. Maar het is pas vanaf dat jaar dat *D* een goed gestruktureerd geheel gaat vormen dat perfekt zal funktioneren tot het einde van de oorlog. Ik vind er een bewijs van niet alleen in de evolutie van het ledenaantal — één derde van de effektieven werd gerekruteerd tussen december 1942 en juli 1943 — maar ook in het feit dat slechts vanaf die periode mededelingen verspreid worden die meer en meer gestoffeerd zijn. Vanaf juli wordt het bovendien nuttig geacht de andere groepen op de hoogte te brengen van de werkzaamheden door een *Résumé succinct d'activité,* terwijl de algemene statistiek van 14 oktober gewag maakt van het algemeen resultaat dat pas vanaf januari 1943 inzake verklikkingen bereikt werd. Men moet dus niet vermenigvuldigen met 4, maar waarschijnlijk met 2, ten hoogste met 2,5.

Anderzijds denk ik dat de staf van de *Dienst* er zich bij de likwidatie van bewust geworden is, dat tal van onderschepte brieven niet te zijner beschikking werden gesteld. Hetzij omdat ze onmiddellijk vernietigd werden — het was immers gevaarlijk ze te bewaren — hetzij omdat ze onmiddellijk aan de belanghebbenden overhandigd werden, hetzij tenslotte omdat de postboden het wenselijker achtten de bedreigde personen rechtstreeks op hun hoede te stellen en de oorspronkelijke stukken bij zich te houden, om ze pas na de Bevrijding aan de gerechtelijke autoriteiten te overhandigen. Hier komen wij dan enigszins terug tot de geïsoleerde akties. Kan men het de *Dienst* echter ten kwade duiden deze akties *a posteriori* voor zijn rekening genomen te hebben, terwijl zij het werk waren van regelmatig aangesloten maar toch wat te individualistische leden ? Alle bewegingen hebben het gedaan, maar soms op een gans andere schaal.

Tenslotte is het mogelijk te diskussiëren over het woord « verklikkingsbrief » zelf. Zij die om het even welke brieven, gericht aan de ene of andere bezettende of kollaborerende overheid, onderschept hebben ([23]), hebben zeker de neiging gehad ze te beschouwen als hoofdzakelijk samengesteld uit verklikkingen. En wanneer dit het geval was, dan hebben zij niet meer het onderscheid gemaakt tussen hetgeen werkelijk ernstig kon zijn en hetgeen van weinig of geen belang was. Ik geloof werkelijk dat daar de verklaring voor het verschil in de cijfers ligt. Tijdens de oorlog, wanneer men soms zijn leven of de vrijheid van een waardevolle koerier op het spel moest zetten om iemand te verwittigen, was het logisch eerst tweemaal uit te kijken. Na de Bevrijding... ! ! !

Ik geloof dus dat wanneer *D* in oktober 1943 schreef dat « meer dan 2.000 patriotten » in drie trimesters door hem werden gered, dat hij dan geen rekening hield met de brieven die later wel werden meegerekend. In de aard van :

Monsieur,

Je viens vous écrire ces quelques mots pour savoir que je connais une fille blonde qui sert dans le café (...)

Le café n'a jamais d'heure pour fermer et on sert des gouttes dans la cuisine jusqu'à minuit-1 heure du matin à cause de cette fille (...)

Bien à vous une inconnue qui vous veut du bien.

Mme la franche p...

Je vient vous dire de ne pas pensé tué le cochon que vous aves pour le vendre en fraude car cette fois çi je suis certaine de réussir la dernière foit que vous avez tué un cochon j'avait averti la police belge, vous avez passé l'eau ainsi mais cette foit çi j'avertirait les allemands comme çela je serait plus sur car les allemands raffole après la viande de cochons (...)

Wedden dat *D* er eens hartelijk heeft om gelachen... en de zaak liet vallen. Minder leuk vond hij het volgende :

Monsieur,

Je vous ai déjà livré un traître, je viens à nouveau vous en livrer un autre. Car (...) c'est moi qui vous l'ai livré. A présent voici un autre (...) de la même rue, n° 18 et pire que (...) car il va aux réunions tous les jours. Vous ne trouverez pas grand chose chez lui car il a son dépôt ailleurs : mais lorsque vous l'aurez arrêté questionnez le adroitement et il vous donnera le nom de deux autres avec qui il a à faire. (...)

Aussi, Monsieur, autre chose. Si j'ai pu vous livrer ces deux suspects, c'est grâce à Mme (...). Cette femme pourrait encore être un grand bien, à une condition ; je voudrais que vous lui donniez la prime qui me revient de droit (...) donc il lui reviendra 10 mille francs puisque vous donnez cinq mille frs par homme traître que l'on vous livre. Cette femme ne sait pas que je vous ai écrit celà sera une belle surprise pour elle et je suis sûre que par ce fait, elle me donnera encore d'autres noms que je vous ferai parvenir si pour la semaine prochaine, cette femme a reçu la prime de 10 mille francs qui lui revient.

Je vous donnerai d'autres traîtres communistes.

Je compte sur vous, Monsieur, et vous présente mes respects.

(23) Duizenden brieven van de *Feldpost* werden vernietigd of onderschept, o.a. in het kader van een demoralizeringscampagne in de schoot van de *Légion Wallonie* die in juli 1943 ingezet werd.

Het toppunt van afgrijzen en gemeenheid ? Zeker niet ! Het wordt steeds erger naarmate men die brieven leest ([24]).

Dus 5.000 geredde patriotten en 14.000 onderschepte verklikkingen ? Waarom niet ? Men zal er waarschijnlijk meer over weten wanneer de gerechtelijke archieven zullen geopend worden. Maar de rekening zal nooit kloppen. Indien het jammer is op het zuiver historisch vlak, dan weegt dit uiteindelijk maar weinig door op het menselijk vlak. Enkele honderden mensen die ontsnapt zijn aan de dood of aan de hel van de koncentratiekampen dank zij de 313 leden van *D* ([25]) die de venijnige brieven tegenhielden, wat een balans ! Het feit dat dit niet precies kan berekend worden verandert niets aan de zaak.

II. HULP AAN ONDERDUIKERS

Die hulp is een belangrijk bestanddeel van de aktiviteit van de *Dienst D*. Een bewijs daarvan ? Die hulp wordt in niet minder dan 899 individuele dossiers vermeld, met wel te verstaan het gebrek aan nauwkeurige gegevens waarop ik reeds heb gewezen. Driehonderddertig leden verklaren aan één of meerdere onderduikers tijdens niet nader bepaalde periodes onderkomen te hebben verschaft. Honderdnegentien leden hebben een onbepaald aantal identiteitsbewijzen, waarvan men de juiste aard niet kent, geleverd, ingevuld of uitgedeeld. In 444 dossiers vindt men eenvoudigweg : « hulp aan ondergedokenen ». Deze hulp kan natuurlijk op één van de reeds vernoemde taken betrekking hebben, maar ook op het uitdelen van ravitailleringszegels, voedsel of geld.

Het is echter een feit dat meer dan 60 % van de verzetslui min of meer aktief hebben deelgenomen aan deze vorm van « strijd ». Onder hen bevond zich een tamelijk groot aantal vrouwen, wat niet verwonderlijk is. Ik heb voor hen 84 vermeldingen van herberging, 22 van levering van valse papieren en 92 vermeldingen van de traditionele « hulp aan ondergedokenen » gevonden ([26]).

Deze inlichtingen geven een idee van de omvang van het ondernomen werk, maar dat is ongeveer alles. Het is dus op basis van de bewaarde archieven dat ik nu zal pogen uit te maken welke de *specifieke* rol geweest

(24) Want het gebeurde dat de « buurvrouw van rechtover » de moeder was van een verklikte werkweigeraar, dat een huismoeder haar broer verkocht voor de premie, terwijl hij gewaarschuwd was en aanbood het kind groot te brengen in geval tegen zijn zuster « recht zou geschieden ».

(25) Zonder diegenen mee te rekenen die de verklikten hebben gewaarschuwd, zij zijn met 96, hetzij in totaal een vierde van het effektief.

(26) De vrouwen vertegenwoordigen 15 % van het totale effektief. Dit hoog aantal is echter gedeeltelijk te verklaren indien men rekening houdt met de burgerlijke stand en de verwantschapsbanden : op de 237 waren er 65 vrijgezellen ; anderzijds waren er 95 echtgenoten (77), dochters (12) of zusters van een lid van de Dienst.

is van de *Dienst D* op het gebied van de uitdeling van zegels, van identiteitsbewijzen en geld en de bescherming van de onderduikers. Maar voor alles is het onontbeerlijk de nadruk te leggen op het feit dat op dat gebied de geïsoleerde akties zeer talrijk waren.

Bij de lektuur van sommige relazen van de betrokkenen of tijdens gesprekken die ik met hen heb kunnen voeren, is het mij opgevallen dat die bijstand vanaf het begin een individuele en spontane reaktie is geweest tegen toevallige toestanden die een onmiddellijke oplossing vereisten. Daarna een reaktie tegen de verschillende verordeningen betreffende de verplichte tewerkstelling die, tussen maart 42 en juni 43, een meer en meer dwingend karakter gingen vertonen. Ze riepen bij een aantal Belgische vaders en moeders, evenals bij degenen die er rechtstreeks door bedreigd werden, een reaktie op die slechts op deze gunstige gelegenheid wachtte om zich te uiten. Vanaf dat ogenblik gaan de tussenkomsten zich vermenigvuldigen, hetzij van verwante tot verwante, hetzij van de ene vorm van hulp tot een andere, van het « schuiloord » tot het vals identiteitsbewijs langs het zoeken naar voedsel. Daaruit volgt dan, soms lang na de eerste individuele pogingen, de samenkomst in een kleine groep, niet alleen van diegenen die een gemeenschappelijk doel voor ogen hadden maar ook van dezen die tot de verwezenlijking ervan konden bijdragen, of zij nu landbouwers of bedienden van de Burgerlijke Stand waren. Dan ontstaan plotseling, gans normaal, de kontakten met de min of meer gestruktureerde Diensten die werden opgericht door diegenen die dikwijls voor dezelfde moeilijkheden waren komen te staan en die zich gehergroepeerd hadden om er het hoofd te kunnen aan bieden.

Omdat hij op zekere dag een bloedverwant of een vriend weggestopt heeft en er gewag van maakte, heeft de toekomstige verzetsman de vinger in het steeds complexere raderwerk gestoken, waaruit hij slechts zelden zal willen ontsnappen omdat men kan zeggen dat hij onvrijwillig maar bewust is toegetreden. Dit geldt vanzelfsprekend ook voor de postboden die op zekere dag een betwiste briefwisseling hebben achtergehouden, die ermee zijn doorgegaan en zich uiteindelijk verplicht zagen de verklikten te waarschuwen, ze vervolgens te helpen, kortom een organisme te vormen of er bij aan te sluiten dat over middelen beschikte waarover zij als geïsoleerden niet konden beschikken. Talrijk waren diegenen die aldus in een dienst zoals *D* de ganse cyclus van klandestiene aktiviteiten zouden doorlopen. Vanaf welk ogenblik ? Dat is heel het probleem. Ik heb dus verkozen hier alleen dat wat uitging van de leiding te behandelen, die individuele initiatieven daargelaten.

De verdeling van de ravitailleringszegels wordt vermeld in een mededeling van 18 mei 1943, die de aktiviteit van deze maand samenvat : 14 bladen zegels werden verdeeld. Het is, zoals men ziet, relatief bescheiden, maar ik wil er in dit verband een laatste maal aan herinneren dat het hier gaat om de enige aktie waarvan het hoofd van de *Dienst D* en zijn voornaamste adjunkten destijds kennis hadden. Op dat ogenblik werden de zegels

geleverd door een kleine groep, *Les Violettes,* die als tegenwaarde politieke inlichtingen en een weinig sabotagemateriaal kreeg ([27]).

In het midden van het jaar richten enkele Luikse ambtenaren, waaronder een lid van *D,* een klandestien bureau voor ravitailleringszegels op, het *O.T.R. Dx* begreep onmiddellijk de biezondere diensten die zijn organizatie in dit verband zou kunnen leveren en publiceerde zijn opmerkingen en suggesties. Zij tonen duidelijk de wil aan om mede te werken (met eerbied voor de aktie van de anderen) en de efficiënte die de *Dienst* tot op het einde van de bezetting zal blijven nastreven.

DIENST D

30 oktober 1943.

Het onderzoek ([28]) inzake de uitdeling van zegels aan de werkweigeraars bleek zeer moeilijk te zijn en dit om de volgende redenen ([29]) :

1. Te laat afgegeven lijst.
2. Een enkel eksemplaar van de lijst.

De namen van de werkweigeraars waren noch per gemeente, noch per politieafdeling geklasseerd.

Wij hebben het tot een goed einde gebracht ondanks de korte tijd die ons toegemeten was, vermits wij erin geslaagd zijn 9/10e van de ingeschrevenen te kontroleren.

De uitslagen van het onderzoek tonen aan dat het gebruikte systeem tot zeer veel misrekeningen aanleiding geeft :

1. onvolledige, valse, niet bestaande adressen ;
2. er wordt geen rekening gehouden met de verhuizingen, terwijl de werkweigeraar noodgedwongen een onstandvastig wezen is ;
3. men vindt ontstellende begunstigden :
   a) leden van nieuwe orde-organizaties,
   b) personen die aan het werk zijn ;
   c) personen die nooit ondergedoken zijn ;
4. zendingen komen onvolledig of leeg aan ;
5. talrijk zijn zij die twee of drie vellen zegels krijgen, terwijl anderen niets bekomen.

Remedies : De Dienst D beschikt over verschillende ploegen van eerlijke en toegewijde mensen die hun sporen hebben verdiend tijdens meer dan anderhalf jaar klandestien werk.

Wij verzekeren u dat wij de aan huis bestelling aan een dertigtal integere mannen kunnen toevertrouwen, die niet aan hun proefstuk zijn wanneer het er om gaat door de dichtste mazen van het net te kruipen (zie Dienst Verklikkingen).

(27) Kontakt gelegd door *D 170,* lid van de ene of andere groep.

(28) Ik ben er niet in geslaagd te weten te komen of het verzoek om een onderzoek waarvan hier sprake is, al dan niet uitsluitend bestemd was voor de *Dienst D.*

(29) Ik weet niet hoe en door wie die eerste lijst opgesteld werd.

De Dienst D beschikt bovendien over « kontroleurs » die door middel van peilingen de aktiviteit van de agenten nagaan. Men zou er dus baat bij hebben de verdeling aan onze mensen toe te vertrouwen.

Middelen : de eer voor het initiatief van de uitdeling van de vellen komt volledig aan het O.T.R. toe. Wij bieden alleen maar onze medewerking aan om op een efficiënte manier hulp te verlenen aan de werkweigeraars die wij trouwens beschermen, vermits de Dienst D in hoofdzaak een beschermingsorganisme is.

Het O.T.R. overhandigt dus de ravitailleringszegels onder een niet-gefrankeerde en geadresseerde omslag : vandaar elke maand een belangrijke winst. Het krijgt de omslagen terug waarvan de destinatarissen om de een of andere reden onvindbaar zijn.

Het O.T.R. aanvaardt hulp te verlenen aan de door onze tussenkomst ontdekte ondergedokenen.

Het O.T.R. stelt ter beschikking van de Dienst D : 150 vellen zegels die ten goede moeten komen aan :

1. de koeriers om ze voor hun inspanningen te belonen ;
2. de werkweigeraars en de ondergedokenen die lid zijn van onze organizatie en die wij zoals in het verleden en om psychologische redenen zelf willen helpen ;
3. de nieuwe ondergedokenen en werkweigeraars die tijdens de ronde ontdekt werden en die geen zegels ontvingen.

(De Dienst D zal trouwens om de maand het gebruik van de ontvangen vellen rechtvaardigen).

Indien die voorwaarden aanvaard worden, dan zou de Dienst D zelfs de verre zendingen op eigen kosten kunnen verzekeren (spoorweg).

Winst : Het O.T.R. zou de verzekering krijgen dat het werk goed zou worden uitgevoerd met de minste onkosten en met de meeste efficiëntie. De lijst van de begunstigden zou regelmatig bijgehouden worden. Ze zou rekening houden met verhuizingen, gewijzigde toestanden, vertrek naar Duitsland, indiensttreding bij de mijnen, fabrieken, verdwijning, enz...

DIENST D.

Op hetzelfde tijdstip en na een zorgvuldige schatting werd de volgende « schaal » voorgesteld door *D*, met dien verstande dat de « specifieke gevallen welwillend in aanmerking werden genomen ». Naast zegels voorziet *D* geldelijke hulp waarover ik het verder zal hebben :

HULP AAN DE WERKWEIGERAARS (30)

Schaal toepasselijk op werkweigeraars die geen enkele financiële steun krijgen van de patriottische organizaties.

(30) Wij hebben het geluk gehad het origineel terug te vinden met de vermelding : 12 eksemplaren, wat ons waarschijnlijk een idee geeft van het aantal « hoofden » van *D*, voor wat dit punt betreft.

a) ongehuwde werkweigeraar : 1 vel zegels

b) ongehuwde behoeftige werkweigeraar die *normaal* onder het vaderlijk dak verblijft : 1 vel zegels
300 F in geld

c) ongehuwde behoeftige werkweigeraars die *gewoonlijk* alleen wonen : 1 vel zegels
400 F in geld

d) gehuwde werkweigeraar die alleen woont in zijn schuiloord : 1 vel zegels
400 F in geld

e) gehuwde werkweigeraar die samen met zijn vrouw in een schuiloord woont : 1 vel zegels
500 F in geld
100 F per kind

f) de echtgenoten zijn beiden werkweigeraar volgens de vigerende jurisdiktie : 2 vellen zegels
700 F in geld
100 F per kind
1 vel zegels per kind

Belangrijke opmerking : de werkweigeraars die nog hun ravitaillerings-kaart bezitten, maar die ervoor terugschrikken hun zegels op het officieel kantoor te gaan afhalen, moeten die kaart aan onze afgevaardigde overhandigen.

Het versturen van de zegels begint vanaf november en wij hebben het geluk het eerste « samenvattend rapport » bewaard te hebben betreffende de verdeling van de door het *O.T.R.* ontvangen zegels. Het laat toe een tamelijk juist beeld te vormen van de ondergedokenen die geholpen werden door de *Dienst* die die maand 172 bladen zegels ontving, waarvan er in een eerste stadium 169 verdeeld werden. Trouw aan het vooropgestelde plan heeft de *Dienst* deze verdeling gerechtvaardigd met een nauwgezetheid die getuigt van een zekere grootheid in een tijd die toch gekenmerkt wordt door een onrustwekkend gebrek aan gewetensbezwaren. Eén blad werd teruggestuurd naar het *O.T.R.* Drie bladen konden niet aan de bestemmelingen overhandigd worden, de ene was geen werkweigeraar, de tweede werd ergens anders geholpen, de derde kon niet ontdekt worden, daar het opgegeven adres onjuist was. Steeds in overeenstemming met hetgeen voorgesteld was, werden de drie bladen aan nieuw ontdekte werkweigeraars uitgedeeld.

Het rapport eindigt met besluiten die bewijzen dat de suggestie van *D* niet aanvaard werd.

...

d) Wij blijven ter beschikking van de Dienst Ravitaillering om de hele distributie uit te voeren. Wij zijn van oordeel dat de enige manier om geen enkel blad te verliezen en om zich werkelijk nuttig te maken, bestaat in het aanwenden van de mogelijkheden die een ploeg ervaren koeriers biedt.

Met de verzekering van onze toewijding

DIENST D.

Het *O.T.R.* zal geen gevolg geven aan deze oproep. Voor de maand december, de laatste maand voor dewelke wij over een staat beschikken,

ontving de *Dienst* 1.195 bladen, d.w.z. hetgeen nodig was om in de eigen noden te voorzien. In totaal kreeg de *Dienst D* van het *O.T.R.* 2.583 bladen voor het jaar 1944, hetzij een gemiddelde van ongeveer 300 bladen per maand, wat tamelijk dicht zou moeten liggen bij het aantal ondergedokenen die rechtstreeks geholpen werden. Het grootmoedig voorstel van de *Dienst* werd dus geweigerd, hoewel klaar en duidelijk werd gesteld dat de eer van het initiatief van de uitdeling van de vellen volledig aan het *O.T.R.* zou toekomen.

Dit heeft de *Dienst* niet belet ontelbare opzoekingen verder te zetten om de werkelijke hoedanigheid van « werkweigeraar » te kontroleren van degenen die zich als dusdanig lieten doorgaan of om aan anderen de gevallen aan te wijzen die interessant schenen ([31]). Dit had voor gevolg dat in de communiqués van 1944 zaken aan de kaak gesteld werden in de aard van :

> ...
> M..., rue..., Ans — heeft nooit in de illegaliteit geleefd. Het is een schaamteloze leugenaar, die geen aandacht verdient en voor wie men op zijn hoede moet zijn. Heeft tot nog toe van een dubbel rantsoen genoten (een door de Post en een van de Dienst Ravitaillering). Het is ingevolge een scherp verhoor dat hij zijn oneerlijkheid heeft moeten toegeven. In zijn verklaringen poogde hij te doen geloven dat hij werkweigeraar was om zijn zegels van uw Organizatie te kunnen blijven ontvangen.

of oproepen als deze :

> D. 7 vraagt : een subsidie voor M., de veerman van Streupas die zwaar werd gekwetst tijdens de redding van een door de Gestapo achternagezette patriot. Sindsdien is M. verlamd en moet hij een vervanger betalen om zijn werk te doen. Hij heeft dus geen bestaansmiddelen meer. Hij is geen onderduiker maar heeft het Vaderland goed gediend.

Wat de valse papieren betreft die onmisbaar waren voor diegenen die in de klandestinitieit moesten leven, was de aktie van de *Dienst* eveneens aanzienlijk. Eens te meer toont zij de wil aan om niet alleen voor eigen rekening te werken, maar om ook anderen te laten profiteren van de gelegenheden die zich voordeden. Hier zal het resultaat positief zijn omdat de *Dienst* het heft in handen heeft. Zo liet hij voor eigen rekening volgende zaken drukken :

— Identiteitskaarten van Seraing :	9.000	
— Identiteitskaarten van Luik :	3.000	
— Identiteitskaarten voor vreemdelingen :	1.000	
— Arbeidskaarten van Cockerill :	5.000	klein formaat
	5.000	groot formaat
— Arbeidskaarten van Phenix-Works :	2.000	
— Arbeidskaarten van Ougrée-Marihaye :	1.000	
— Wettigingskaarten Groot-Luik :	5.000	
— Wettigingskaarten Provincie :	2.000	
— Vervoersvergunningen :	150	
— Getuigschriften voor vrijstelling Werbestelle :	20.000	

(31) Wat niet betekent dat *D* zich met die passieve rol tevreden stelt. Zo werd b.v. op bevel van *Dx* het gemeentehuis van Aywaille, dat op minder dan 300 m van de lokalen van de *Feldgendarmerie* gelegen was, geplunderd. Resultaat : 33 volledige ravitailleringsbladen en 14.887 diverse zegels.

VALSE PAPIEREN UITGEGEVEN DOOR DE DIENST

Ministère de l'Intérieur et de la Santé publique

Ville de
LIÉGE

CARTE DE LÉGITIMATION

PC N° 70972

(valable sur présentation de la carte d'identité mentionnée ci-contre)

REMARQUE IMPORTANTE. Quelle que soit la durée de validité de la présente carte de légitimation, le titulaire est tenu, à défaut de présentation de son titre, de la restituer sans délai à l'autorité dont elle émane.

M.

porteur de la carte d'identité n°

commune de

est attaché à l'Administration Communale de Liége

en qualité de

Le Bourgmestre,

ADMINISTRATION COMMUNALE DE LIÈGE

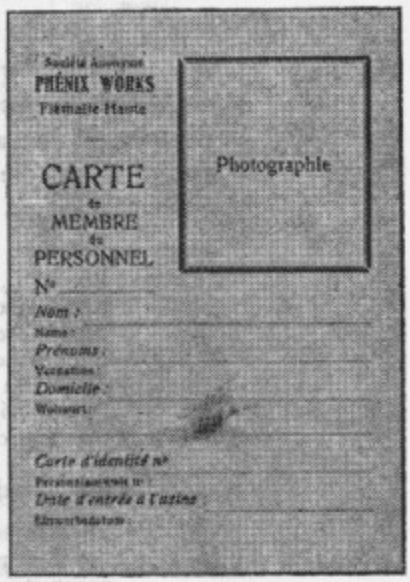
Société Anonyme
PHÉNIX WORKS
Flémalle Haute

CARTE
de
MEMBRE
du
PERSONNEL
N°

Photographie

Nom :
Name :
Prénoms :
Vornamen :
Domicile :
Wohnort :

Carte d'identité n°
Personalausweis n°
Date d'entrée à l'usine
Eintrittsdatum

Demeures successives à SERAING

RUE	N°	D°	Date

A présenter à chaque changement de demeure.

Arrêté Royal du 6 Février 1919

Art. 2 — Cette carte est obligatoire et est exigible à toute réquisition de la police. Elle doit être présentée à chaque changement de demeure dans la commune, ainsi qu'à l'occasion de toute déclaration, demande de certificat, etc. lorsqu'il s'agit d'établir son identité.

Art. 3 — Cette carte doit être renouvelée en cas de mariage et chaque fois que l'intéressé change de résidence, c'est-à-dire transfère sa demeure d'une commune dans une autre.

Les cartes détériorées par l'usage doivent être renouvelées; il en est de même des cartes des personnes dont la physionomie ne répond plus à la photographie.

Art. 4 Les personnes non munies de leur carte d'identité et d'inscription aux registres de la population et celles qui, ayant changé de résidence, auront négligé de la renouveler, sont passibles, conformément à l'art. 6 de la loi du 2 juin 1956, d'une amende qui ne peut excéder 25 frs.

ROYAUME DE BELGIQUE

COMMUNE DE SERAING

CARTE D'IDENTITÉ

et d'inscription

aux registres de la population

VALS WERBESTELLE-GETUIGSCHRIFT

(De onderlijnde plaatsen duiden aan waar op het origineel de fouten voorkwamen)

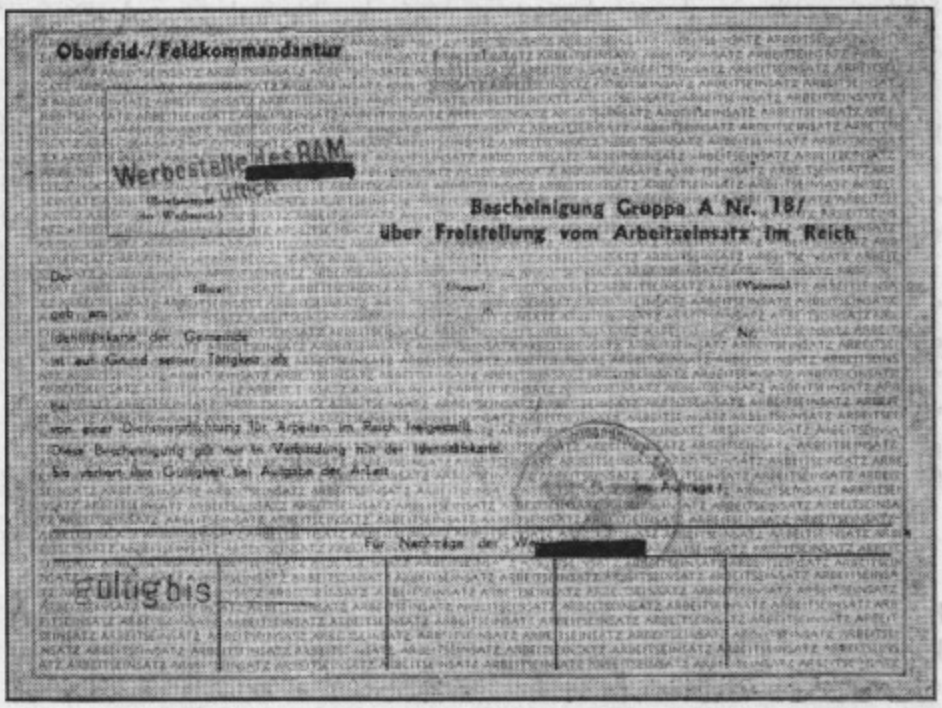

Oberfeld-/Feldkommandantur

Werbestelle des RAM

Bescheinigung Gruppe A Nr. 18/
über Freistellung vom Arbeitseinsatz im Reich

Der
geb. am
Identitätskarte der Gemeinde
ist auf Grund seiner Tätigkeit als
von einer Dienstverpflichtung für Arbeiten im Reich freigestellt.
Diese Bescheinigung gilt nur in Verbindung mit der Identitätskarte.
Sie verliert ihre Gültigkeit bei Aufgabe der Arbeit.

Für Nachträge der Werbestelle

Gültig bis

LIDKAART VAN DE DIENST TIJDENS DE BEZETTING

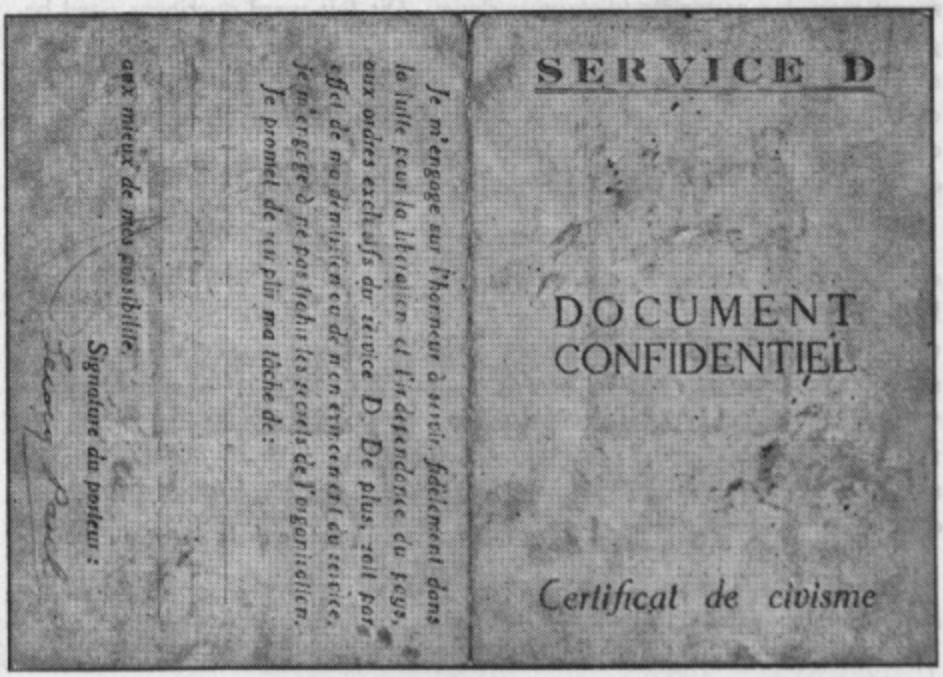

SERVICE D

DOCUMENT
CONFIDENTIEL

Certificat de civisme

Je m'engage sur l'honneur à servir, fidèlement dans la lutte pour la libération et l'indépendance du pays, aux ordres exclusifs du service D. De plus, soit par effet de ma démission ou de mon expulsion du service, je m'engage à ne pas trahir les secrets de l'organisation.

Je promet de remplir ma tâche de :

aux mieux de mes possibilité.

Signature du posteur :

Indien men hieraan toevoegt dat de *Dienst* zowat 80 zegels van Belgische en zelfs van Franse gemeentebesturen bezat, dan kan men zich een idee geven van het werk dat door *D* werd verricht. Het is vanzelfsprekend dat *D* geenszins zoveel valse papieren nodig had. Deze stukken werden dus mild uitgereikt aan bevriende groepen en in het biezonder aan de *Dienst Zéro*.

En wat dat betreft waren de getuigschriften voor vrijstelling van verplichte tewerkstelling in het *Reich* het mooiste sukses (herinneren we even aan de 20.000 eksemplaren). Ze werden niet alleen gebruikt te Luik maar ook te Brussel of te Antwerpen. Zij hadden slechts één gebrek : zij waren als het ware te volmaakt. De originele eksemplaren vertoonden inderdaad twee fouten in de woorden *Arbeitseinsatz* die de grond van het dokument vormden. Het is onmogelijk te weten of die fouten opzettelijk bedreven werden, nochtans waren zij zó aangebracht dat zij heel gemakkelijk konden vastgesteld worden. Toeval of Machiavelisme ? Indien het om de tweede veronderstelling gaat, is het toch pikant aan te stippen dat de lidkaarten uitgedeeld door de *Dienst* gedurende de bezetting eveneens twee opzettelijke fouten vertoonden !

Wij moeten het nu hebben over de geldelijke hulp die volgens mij buitengewoon belangrijk is, want een systematische studie zal ontegensprekelijk aantonen dat enerzijds de werkweigeraars de zeer grote meerderheid uitmaakten van de onderduikers en, anderzijds, dat zij meestal tot de minst begunstigde klasse en in het biezonder tot de arbeidersklasse behoorden. Deze konden weinig of niet rekenen op een vast inkomen. Eenmaal zonder werk, waren zij bijgevolg zonder bestaansmiddelen. Om te verhinderen dat zij zouden meehelpen aan de oorlogsinspanningen van het *Reich,* moest men dus materiële bijstand verlenen. Dit feit werd overigens goed begrepen te Londen met als gevolg het sturen van *go slow policy*-zendingen, die bestemd waren om de werklieden die biezonder gespecializeerd waren ertoe te brengen onder te duiken en de oprichting van de dienst *Socrates* die een vergoeding zal uitbetalen aan hen die weigerden gehoor te geven aan de verordeningen van de Verplichte Tewerkstelling.

Zoals zoveel anderen, heeft *D* het belang van deze aktie begrepen ; maar, om geld te kunnen uitdelen... moet men zich er ook verschaffen. In het begin volstonden de financies van *Dx* en van enkele van zijn agenten om het hoofd te bieden aan de interne behoeften van de *Dienst* en om bijstand te verlenen aan zijn leden die, omwille van vaderlandslievende motieven, zich moesten verschuilen. Doch de hulpaanvragen werden vlug zo talrijk dat de toestand onhoudbaar werd. Op het einde van 1942 waren de laatste spaarcenten van de *Dienst* totaal uitgeput en was het dringend nodig een oplossing te vinden.

Sedert enige tijd was *Dx* in kontakt met *Solidarité Croix-Rouge du Front de l'Indépendance* met het oog op de eenmaking van de filantropische aktie. *Dx,* letterkundige vooraleer weerstander te worden, schreef een ge-

"SOLIDARITÉ", croix-rouge du front de l'Indépendance

AIDE :

Les patriotes qui, au mépris de leur vie, luttent dans des conditions difficiles pour la libération.

Les femmes, les enfants, les familles des victimes de la Gestapo.

A l'aide pour l'enfant !

A l'aide pour la lutte !

A l'aide pour les foyers détruits !

AIDEZ "SOLIDARITÉ" est un devoir pour tous les Belges

Aidez "Solidarité"

SERVICE D

A BRULER APRES LECTURE

CONFIDENTIEL

Nous sommes en mesure de vous avertir que vous venez d'être dénoncé à la Gestapo pour

Mais le SERVICE D a intercepté la dénonciation. Vous n'êtes donc pas en danger immédiat. Cependant prenez rapidement toutes les précautions utiles. De plus le dénonciateur se trouve près de vous, parmi vos amis, parmi vos voisins.

Silence donc ! Il ne faut pas qu'il sache que sa dénonciation n'est pas arrivée. Il recommencerait.

Silence, prudence et bonne continuation dans la résistance à l'occupant !

SERVICE D

LES OREILLES ENNEMIES VOUS ECOUTENT, TAISEZ-VOUS

FLORENT

dicht dat wijd verspreid werd door wat nog op dat ogenblik het *Front Wallon* was in de schoot van het O.F. De titel ervan luidde : *Depuis un an ils souffrent pour notre Liberté* en het eindigde met deze oproep :

> *Accomplis ton devoir, largement, sans réserve,*
> *Aide, soutiens, protège et propage partout*
> *« Solidarité Croix-Rouge du Front Wallon ».*
> *A l'aide pour l'Epouse ! A l'aide pour l'Enfant ! A l'aide pour la Lutte !*

Deze oproep zal trouwens door *D* hernomen worden op de keerzijde van de berichten die hij liet toekomen aan diegenen die verklikt werden en die hij niet rechtstreeks kon verwittigen. Tenslotte verkochten vele leden van de *Dienst* zegels, foto's of kranten van het *Front*. Het is niet meer mogelijk die bijdrage van *D* aan *Solidarité* te cijferen, maar ze werd in elk geval gewaardeerd door de provinciale afgevaardigde, « André Malraux », zoals deze brief gericht aan *Dx* aantoont ([32]).

> Beste vriend,
> Onnodig te zeggen dat ik je als een engel beschouw... en dat het geld dat jij ons geeft van groot nut zal zijn !
>
> Dank ! Ik reken op jou voor later (...)

Anderzijds schrijft het *O.F.* aan *D* :

> Florent ([33])
> Beste vriend,
>
> 1. Dank je voor de inlichtingen (...)
> 2. Eveneens de 1.640 F goed ontvangen. Kun je mij je staat van dienst meedelen - totale ontvangsten - totale uitgaven - saldo gestort aan SOL. Ik geloof dat die rekening moet deel uitmaken van onze financiële balans.
>
> (...)
> **Hartelijk,** A.M.

D verkeert in moeilijkheden en gaat dus de hulp inroepen van het *O.F.* Hij vraagt of hij voor zijn rekening een deel van de ten bate van *SOL* opgehaalde fondsen zou mogen bewaren. De vraag werd mondeling gesteld, maar het antwoord is gekend.

> Florent
> Beste vriend,
>
> 1. Ik ben zeer verwonderd te vernemen dat je ondergedokenen ten laste hebt. Je betaalt ze dus ? Wil je mij daarover inlichtingen geven :
> — aantal ondergedokenen,
> — uitgevoerde betalingen,
> — behoeften, enz...
> 2. Proficiat voor je communiqué ! Vooral de zaak van Jemeppe ! Dat is nu eens goed werk.
>
> (...)

(32) Deze brieven waarvan ik het origineel bezit zijn spijtig genoeg nooit gedateerd.
(33) « Florent Denuit » was het pseudoniem van *Dx*.

Hier ziet men heel goed hoe de bevoorrechte samenwerking tussen *SOL* en *D* op een volmaakte wijze tot stand zou kunnen gekomen zijn : door de wederzijdse uitwisseling van diensten, de ene door het leveren van de nodige materiële middelen — zoals hij dat trouwens ook deed ten gunste van andere groeperingen — en de andere door het verschaffen van de inlichtingen en enquêtes die onmisbaar waren voor de veiligheid en de bescherming van de verzetsaktiviteiten.

In werkelijkheid hebben die twee organizaties elkaar tot het einde geholpen — op een zeker ogenblik in 1944 was het *D* die financiële hulp verleende aan *SOL* — echter niet zoveel als dat men het had kunnen verwachten en dit om drie redenen. De eerste moet in een misverstand gezocht worden. Een zekere « Florent », een echte deze keer die niets te maken had met *Dx*, legde er zich rond die tijd op toe « een averechtse propaganda te voeren voor *SOL* » ; alvorens de « schuldige » ontdekt werd, waren de verhoudingen niet zo goed.

In de tweede plaats bestond er een meningsverschil over de strukturen zelf van het verzet. De *Dienst D* was, en was steeds, zoals wij reeds weten, voorstander van een zo nauw mogelijke samenwerking tussen al diegenen die voor eenzelfde ideaal streden, zelfs indien het doel en de middelen niet dezelfde waren. Daarentegen wilde hij volledig autonoom blijven. De stappen die door het *Front Wallon* en daarna door het *Onafhankelijkheidsfront,* waarvan *Soldarité* afhing, werden gedaan gingen een andere richting uit. Het wilde, zoals zijn naam zelf het zegt, een werkelijk Front tot stand brengen en heeft dat streven nooit onder stoelen of banken gestoken ([34]). In het geval dat ons bezighoudt wenste *SOL* dat *D* van een groter geheel deel zou uitmaken, zoals « André Malraux » schreef :

> (...)
> *L'unité d'action doit être ou nous ne sommes plus un « Front »... Chez nous, pas de X 9..., B.B..., A.L..., L.B... Il y a un Tout et ce Tout doit être respecté.*
> (...)

De leiders van de *Dienst D* die allen, zonder enige uitzondering, tot op het einde van de oorlog, verenigd wilden blijven onder het vaandel van een onafhankelijk en een apolitiek patriottisme, konden onmogelijk dergelijke uitspraak onderschrijven. Een derde reden tenslotte van de vermindering van de relaties tussen de twee groepen was de aanhouding in maart 1943

(34) Zo kan men b.v. onder de titel *Manifeste du Front de l'Indépendance* (april 1942) in *La Meuse* deze veelbetekenende tekst lezen : *Tous les efforts, toutes les bonnes volontés doivent désormais s'unir, s'orienter dans une voie unique, se grouper en un front compact, Le Front de l'Indépendance. Celui-ci fait appel à tous, aux habitants de la capitale et de la province, aux Flamands et aux Wallons, pour qu'ils se groupent en vue du suprême combat. Il invite toutes les organisations politiques, les formations syndicales, les groupements paysans, les organisations d'anciens combattants, les mouvements de jeunesse, les formations armées de patriotes, à rallier en groupements constituants Le Front de l'Indépendance, à s'affilier à leurs comités, à en constituer de nouveaux dans chaque canton, dans chaque commune, dans chaque quartier.*

van de korrespondent van *SOL*. Zij heeft ongtewijfeld in een aanzienlijke mate bijgedragen tot het einde van de hoop op een bevoorrechte samenwerking. *D* werd ertoe gedwongen andere middelen te zoeken om een oplossing te vinden voor de financiële problemen die met de dag zorgwekkender werden.

In september 1943 bood een zekere B... aan de *Dienst* te financieren en deed een eerste storting van 3.000 F. Hij beloofde dat andere sommen regelmatig zouden binnenkomen. Helaas, er kwam niets van in huis, want enkele dagen later werd B... voor een diefstal door de Belgische politie aangehouden !

Anderen wilden *D* helpen. Zo hebben wij gegevens gevonden over een gift van 10.000 F van de beroemde *X 9*, de schrik van de Duitsers in het Luikse, en vooral, in november, van twee bijdragen van *Monsieur... Le Balafré*, respektievelijk ten belope van 19.500 en 43.500 F. Had de *Dienst* de hand gelegd op de weldoener die hem veilig zou stellen voor de vervelende materiële problemen ? Om het te weten vroeg *Dx* die raadselachtige persoon te ontmoeten. Van zijn kant verlangde deze met zijn troepen tot een « erkende » groep toe te treden. Het onderhoud had geen enkel resultaat ; *Le Balafré* weigerde inderdaad de *conditio sine qua non* gesteld door *Dx* voor zijn intrede : de *Dienst* zou geen enkele verantwoordelijkheid nemen voor de « operaties » die plaatsgrepen vóór de toetredingsdatum van de stille « geldschieter » en deze laatste zou in de toekomst een regelmatige boekhouding moeten houden van het « verduisterde » geld : mislukking.

Het was weliswaar zeer mooi er dergelijke principes op na te houden en eerlijk te blijven in een tijd waarin het banditisme onder al zijn vormen welig tierde, maar dat nam niet weg dat de geldnood met de dag groter werd. Als bewijs geef ik hier een uittreksel van een mededeling van de *Dienst* van 7 september 1943. Die wijd verspreide hulpkreet was enkel te rechtvaardigen door een werkelijk beangstigende toestand :

> (...)
>
> Omstreeks 9 u. 30 of 10 u. verlaat (...) zijn bureau met de kas van de Federatie om ze in de Nationale Bank of in de *Grand-Poste* te gaan deponeren. Het is raadzaam de « slag te slaan » op de zaterdagen 12 of 19 september (voor die twee dagen voorziet men belangrijke bedragen).
>
> N.B. M... en Jean M... zijn goede patriotten die ons flink helpen : men zou ze geen kwaad moeten doen.
>
> De Dienst D heeft dringend geld nodig, 30 t.h. van het gekaapte bedrag zou hem dan ook ter beschikking gesteld worden.

Voor de enige keer dat hij door noodzaak gedwongen werd zijn inlichtingen te « verkopen » had de *Dienst* geen geluk. Hij vond geen liefhebber voor de « slag ». Er bleef hem dan ook niets anders over dan aan zijn stootgroep, de groep *Z*, de toelating te geven zelf zekere operaties gewapenderhand uit te voeren. Het is zo dat in december 41.230 F in de kas van *D* terechtkwam, meer bepaald als gevolg van een inval van *D 20* en zijn mannen

in een speelhol waar specialisten van de zwarte markt door het spel een deel van hun ongeoorloofde winsten opnieuw onderling verdeelden. Anderzijds genoot de *Dienst,* vanaf november, van subsidies verdeeld door het *G.L.* via zijn agent *Mouron Rouge.* Deze laatste maakte het mogelijk dat *D* niet alleen zijn opdracht kon realizeren maar ook intensifiëren, terwijl het « eigen » geld gebruikt werd ([35]).

Wij bezitten de boekhouding van de schatbewaarder van de *Dienst D* vanaf december 1943. Wij gaan ze nu vlug overlopen. Men moet niettemin specificeren dat het hier enkel gaat om een van de drie kassen van *D*. Inderdaad, de Sektor Ourthe-Amblève had zijn eigen boekhouding — afgegeven na de Bevrijding — evenals de Sektor Posterijen ([36]). In dit laatste geval werden de bewijsstukken vernietigd tijdens de arrestatie van de verantwoordelijke. Hij was de enige om de bestemming te kennen van de zeer belangrijke bedragen waarover hij beschikte en zijn overlijden plaatst ons voor een niet meer te vullen leegte.

KAS Dx

Saldo november 1943 :	25.604	
Inkomsten december :	van *Mouron Rouge*	100.000
	Groep Z	41.230
	gift van het O.F.	1.000
	individuele gift	250
	gift van een nijveraar	10.000
	diversen	375
		152.855
Inkomsten januari :	van *Mouron Rouge*	105.000
	andere bewegingen	64.000
	individuele giften	3.400
		172.400
Inkomsten februari :	van *Mouron Rouge*	85.000
	individuele giften	4.525
	diversen	1.554
		91.079
Inkomsten maart :	ontvangst tarwe	26.000
	van de *Groep Z*	69.112
	van het O.F.	1.000
	individuele giften	1.300
		97.612

(35) Uittreksel van een niet gedateerde brief van *D 20* aan *D 1* : *Le « Grand Charles » n'a jamais commis de coups de main ; j'en réponds c'est grâce à son intervention et à ma présentation par lui au Commandant G. que nous avons eu de ce dernier des subsides aussi nombreux que précieux. Il a été pour moi un très bon guide* (...) *il est très sérieux.*

(36) De Sektor Ourthe-Amblève werd geholpen door de centrale kas maar vooral door de dienst *Socrates* via zijn plaatselijk agent : de Deken van Sprimont.

Inkomsten april :	van *Mouron Rouge*	25.000
	van de sektor Posterijen	100.000
	individuele giften	900
		125.900
Inkomsten mei :	van *Mouron Rouge*	75.000
	individuele giften	500
		75.500
Inkomsten juni :	nihil	
Inkomsten juli :	nihil	
Inkomsten augustus :	gift van N...	50.000
	lening van *Zéro*	10.000
	gift van D...	10.000
	naamloze gift	50.000
		120.000
	Groep Z (ontvangen in september)	26.009

Totaal der inkomsten : 841.915 F.

Zij zijn te verdelen als volgt :

Van de Dienst zelf :	262.351
Van het G.L. :	435.000
Van andere Bewegingen :	76.000
Giften van nijveraars :	120.000
Individuele giften en diversen :	8.004

Het cijfer dat men hier natuurlijk zou moeten uitleggen is dat van de bedragen die *D* zichzelf heeft verschaft. Het is tot hiertoe onmogelijk geweest dit te doen, althans voor bepaalde posten. Dit feit is te wijten aan de aanhouding en het overlijden van de twee opeenvolgende leiders van de groep Z en van deze van de Sektor Posterijen. Wij hebben al gezegd dat deze laatste beschikte over een afzonderlijke boekhouding. Hij komt hier ten minste eenmaal voor, voor een bedrag van 100.000,— F gestort in april. Het is ook zeer goed mogelijk dat hij aan de basis ligt van de storting van 69.112 F uitgevoerd in maart.

Die sektor kwam 120 werkweigeraars ter hulp ([37]) en voerde inderdaad met de medewerking van andere groepen drie gewapende overvallen uit. De eerste overval greep plaats in 1943 aan de Quai des Grosses Battes te Angleur. Hij werd volgens de aanwijzingen van *D 34*, hoofd van de Sektor, uitgevoerd door leden van de *B.N.B.* geholpen door *D 82*. De overval bracht een bedrag op van 450.000 F dat verdeeld werd tussen de twee bewegingen. De tweede overval van 27 maart 1944 was nog belangrijker ; nog steeds georganizeerd volgens de richtlijnen van *D 34* was hij het werk van *D 85*, Guy M... voor *Les Violettes*, van D... voor het net *Zéro* en van kom-

(37) Volgens een verklaring van zijn leider op 5 maart 1945.

missaris P... ([38]). Het gestolen bedrag : 6.550.000 F. De derde aktie die op zaterdag 22 april door *D 75, D 400* en *D 175* in de rue des Vergers te Luik werd ondernomen liet toe 250.000 F te bemachtigen. Ze draaide nochtans op een katastrofe uit. *D 85* en *D 400* werden de 23ste aangehouden samen met 4 deelnemers van de andere groepen.

Daaruit volgden twee processen die het mogelijk maken zowel de biezondere aktiviteiten van de leden van *D* als de diepgaande en natuurlijke onderlinge afhankelijkheid van de verschillende groepen, die in hetzelfde gewest dezelfde doeleinden nastreefden, te begrijpen. De specifieke aktie van *D* heeft bestaan in het aanduiden van akties die moesten uitgevoerd worden en het beste middel om ze te verwezenlijken. Deze taak kwam hem natuurlijk toe door de biezondere plaats die hij in de Sektor Posterijen innam. Vanaf 17 mei 1943 kunnen wij trouwens lezen in het Communiqué :

> « 15. Een mooie aktie die tamelijk makkelijk kan slagen. Boekhouder Centraal Postgebouw Luik beschikt elke maandag over 7 à 8 miljoen. Interesseert u dat ? »

Het zal een gedane zaak zijn op maandag 27 maart 1944 ! Nog altijd in mei 1943, Communiqué van de 25ste, deze « aankondiging » :

> « 2. Postkantoor Luik. Ontvangsten voor een bedrag van 300.000 F tegen de 27ste van elke maand. Kunnen makkelijk meegenomen worden. Niet verwarren met de vroeger aangehaalde situatie van de boekhouder ».

Was *D* ideaal geplaatst ? Dit was alleszins de mening van de majoor *Heeresrichter,* voorzitter van de Krijgsraad van de O.F.K. 589 zetelend te Luik en belast met het proces van *D 85* :

> (...)
>
> Beschuldigde D..., werkzaam op het postkantoor te Luik was lid van de laatste groep en in zijn hoedanigheid van postbode kon hij aan die groep nuttige diensten bewijzen (...)
>
> (...)
>
> Hij was de geschikte persoon om uit te kijken naar gunstige gelegenheden voor aanvallen tegen geldtransporten en bijgevolg vroeg men hem raad voor de geplande aanvallen. Aangezien de drie groepen « Jos », « Prof » en « Freddy » geld nodig hadden, moest elke groep een aanval uitvoeren en een deel van de buit opstrijken.
>
> Beschuldigde D... had tot taak naar de gunstigste gelegenheid uit te kijken om de aanvallen uit te voeren.
>
> (...)
>
> In de eerste plaats bespiedde beschuldigde D... het centraal postkantoor te Luik waar een bedrag van negenduizend Belgische frank in aanmerking kwam (...) de aanval kon niet uitgevoerd worden (...)
>
> Een tweede gelegenheid die door beschuldigde D... werd aangebracht betrof een geldtransport naar het centraal postgebouw te Luik (...) Het transport zou plaatsvinden op maandag 27-3-1944. De vorige week woensdag, had F... vergezeld van P... bij beschuldigde D... inlich-

(38) Stichter van de *Groupement d'Entraide et de Résistance de la police liégeoise*, vertegenwoordiger van het Fonds Radermaecker.

tingen over een goede zaak ingewonnen. Men beval hem het transport van 27-3 aan (...) Op zaterdag 25-3-1944 werd het plan grondig besproken in aanwezigheid van beschuldigde P..., van F... en andere bandieten.

(...)

In april 1944 had beschuldigde D... naar de gelegenheid uitgezien om een derde aanval tegen een geldtransport uit te voeren.

Het ging hier om een bedrag van 530.000 BF.

Wij vinden, bijna woord voor woord, dezelfde uitdrukkingen in het proces van *D 400* dat 2 dagen later, op 7 juli 1944, plaatsgreep ([39]) :

In december 1943 maakte beschuldigde H..., die postbode is te Luik, in een café kennis met bendeleider D... uit Luik die in een andere zaak terecht staat ([40]).

(...)

Aangezien die groep zich o.a. bezighield met het uitvoeren van aanvallen op geldtransporten, werd de beschuldigde, die als postbediende op de hoogte was van de geldtransporten, goed onthaald en aanvaard in de groep. Daarom bestond de opdracht van beschuldigde H... in het uitkijken naar interessante gelegenheden om aanvallen op geldtransporten van de Posterijen uit te voeren. Beschuldigde heeft dat trouwens gedaan. Hij stelde in de eerste plaats aan zijn groep voor het postkantoor van de rue Mosselmann aan te vallen. Daarna stelde hij een aanval in de trein Aubel-Luik voor, trein die postwaarden vervoerde. Om allerlei redenen werden die aanvallen niet uitgevoerd.

(...)

In april 1944 vestigde een andere postbode, de genaamde D... die reeds veroordeeld werd, de aandacht van H... op een geldtransport dat op 22-4-1944 zou gebeuren. Het ging hier om een bedrag van 530.000 BF. H... bestudeerde de zaak grondig met D...

Aldus slaagde de *Dienst D,* erin, naast het geld ter beschikking gesteld door het G.L. of door *Socrates,* zich zekere geldelijke inkomsten te verschaffen door het gebruik van geweld. Men moet nochtans noteren dat *D* ook kon genieten van de vrijwillige en spontane hulp van zekere Luikse personaliteiten die zich nochtans niet hoefden wit te wassen op de vooravond van het vertrek der Duitsers. Zij werden trouwens zoals 't behoort bedankt door de groep, zoals het dit klad van een door *Dx* als echt erkende brief, ingevolge een gift van 30.000 F, aantoont. Hij bevestigt — is het nog nodig ! — de fundamentele eerlijkheid en het « aristokratisch » karakter van een beweging die nochtans hoofdzakelijk samengesteld was uit bescheiden mensen ([41]).

---

(39) Er moet nochtans op gewezen worden dat zij deel uitmaakten van dezelfde overbrenging van 4 gevangenen, allen lid van de *Dienst D*, hoewel deze biezonderheid niet vermeld wordt in hun *Personal Akten* en de twee anderen tot hiertoe met de zaken niets te maken hadden. Dit is wellicht het bewijs dat de naïviteit die men al te makkelijk aan de nazirepressie-organismen toeschreef ongegrond is. Zij wisten vaak meer dan zij wel wilden laten geloven.

(40) Het betreft hier *D 85.*

(41) *D* is blijkbaar altijd zo beleefd geweest diegenen te danken die hem hulp boden. Zo heb ik b.v. een brief van 9 november 1943 in die zin teruggevonden, brief die geschreven werd naar aanleiding van een gift van dekens « zo opportuun op de drempel van de winter ».

Indication du délégué : D.8 Catégorie :
N° d'ordre : 7.
Nom et prénoms (d'après identité offic.) : [redacted]
Etat civil : marié
Domicile légal : Rue [redacted] Herstal
Composition de la fam[redacted]ts
Epouse
trois enfants
200 f par semaine

Note complémentaire : L'intéressé, gazé de la guerre 14-18, est très souvent malade. Il doit très souvent abandonné son emploi qu'il occupe en "fraude".
le 13-1-44
Certifié sincère et véritable.
Date et signature
[redacted]

1944	Espèces				
Janvier					
Février					
Mars	500;				
Avril					
Mai					
Juin					
Juillet					
Août					
Septembre					
Octobre					
Novembre					
Décembre					

Tournez s. v. p.

(1)

Je soussigné (nom, prénom et adresse légale) [redacted]
rue de la Paix 4
assure sur l'honneur être réfractaire au travail obligatoire édicté par les ordonnances de l'occupant et n'être, à ce jour secouru par aucun organisme patriotique de résistance à l'oppresseur.

Je m'engage aussi à prévenir l'organisation qui me subsidie, dans le plus bref délai possible, de tout changement survenu dans ma situation.

Je jure de ne jamais révéler les nom et habitudes du délégué qui me rend visite et déclare savoir que les sanctions les plus graves seront prises à mon égard si je suis parjure à ce serment.

Lieu et date de la signature. St. Nicolas le 29-1-44.

Signature

Jean-Louis.

Te velde 19 augustus 1944.

Mijnheer,

In naam van de hele Dienst D hou ik eraan u oprecht te danken voor de financiële hulp die u ons spontaan hebt geboden.

Uit dergelijke gebaren putten wij de nodige moed om onze dagelijkse taak te vervullen. Wij voelen dat wij niet nutteloos werken aan de grootheid van het Vaderland, maar wel dat met ons heel België, dat ons ideaal deelt, naargelang de strijdmiddelen die eigen zijn aan de ene of de andere van zijn burgers, deelneemt aan de heilige strijd om de « Bevrijding ».

Dank u, Mijnheer, voor uw welwillende blijk van kollegialiteit in de strijd.

Onze vaderlandse groeten.

Voor de Dienst D, Leve België !

Dx

Florent Denuit.

Wij hebben gezien hoe, op het gebied van de aanvallen op postkonvooien, de *Dienst* voor het heil van allen gebruik heeft gemaakt van diegenen onder de zijnen die zich op de goede plaats bevonden om de onmisbare inlichtingen te verschaffen : het is een nieuw voorbeeld van een wil tot wederzijdse hulp en van specializatie, waarvan hij nooit zal afwijken. Maar er is een tweede kwaliteit die hem moet toegekend worden. Hij wil steeds alles metodisch en « volgens de regels » doen. Men zal dan ook niet verwonderd zijn te vernemen dat hij kaarten liet maken, van het hierbijgevoegde model, die hem toelieten het gebruik van de bedragen die hij ontving of die hij zich verschafte te rechtvaardigen.

Ik heb 82 kaarten van dat genre teruggevonden, d.w.z. deze die bewaard gebleven zijn en die jammer genoeg slechts op 4 agenten betrekking hebben : *D 8, D 11, D 14* en *D 38*. Geografisch zijn de begunstigden als volgt gespreid :

Ampsin	1
Angleur	1
Ans	1
Bois de Breux	1
Bressoux	45
Grivegnée	1
Jupille	3
Luik	24
Robermont	1
Wandre	1
Xhendremael	1
Niet aangeduid	2

Indien ik deze spreiding geef is het niet, wel te verstaan, omdat zij enige intrinsieke waarde zou hebben, want de « wettelijke » verblijfplaats van een werkweigeraar heeft dikwijls niets te zien met het oord waar hij zich schuilhoudt en waar hij bijgevolg geholpen wordt. Ik wens hier eerder aan te tonen hoe moeilijk het probleem wel is voor iemand die voor een

klandestiene periode over prachtige maar weliswaar onvolledige archieven beschikt. De verbluffende wanverhouding tussen Bressoux en de andere gemeenten en Luik zelf zijn vanuit dit standpunt zeer revelerend. Men vindt er trouwens een overduidelijke bevestiging van bij de lektuur van de algemene boekhouding van de *Dienst* ! De *Samenvattende Tabellen* die zij bevat, vermelden :

december 1943 :	« Hulp aan beproefden »	30.087
januari 1944 :	« Hulp aan werkweigeraars »	78.090
februari 1944 :	« Werkweigeraars »	76.907
		24.597
	« Hulp aan familieleden van gevangenen »	10.000
maart 1944 :	« Dienst werkweigeraars »	93.942
april 1944 :	« Hulp aan slachtoffers en werkweigeraars »	107.025
mei 1944 :	« Hulp aan werkweigeraars, slachtoffers en piloten »	58.788
juni 1944 :	« Werkweigeraars, onderduikers... »	41.645
juli 1944 :	zelfde vermelding	32.454
augustus 1944 :	zelfde vermelding	33.797
september 1944 :	« Werkweigeraars, onderduikers en slachtoffers »	27.070

Indien wij daarentegen de op de kaarten vermelde bedragen totalizeren, komen wij tot volgend resultaat :

januari 1944 :	35 werkweigeraars geholpen	11.000 F verdeeld
februari 1944 :	65 werkweigeraars geholpen	22.700 F verdeeld
maart 1944 :	36 werkweigeraars geholpen	13.600 F verdeeld

Men ziet dat er, zelfs voor wat betreft de maand februari, een kloof bestaat tussen de 22.700,— F enerzijds en de opgegeven 101.504,— F anderzijds. Wat daaruit te besluiten, zoniet dat die vermaarde kaarten, die mij vreugdevol stemden toen ik ze ontdekte, historisch onbruikbaar zijn ? Indien men zich alleen zou kunnen baseren op deze kaarten, bij gebrek aan inlichtingen van een andere aard, welke afwijkende beoordeling zou men niet geven van de aktiviteit van *D* in deze zaak ! Gelukkig bezitten wij de algemene boekhouding van de centrale kas die, ik herhaal het hier nogmaals, in die omstandigheden werd bijgehouden met een stiptheid die de bewondering van eenieder afdwingt... en de dankbaarheid van de historicus verdient. Zo hebben wij dan uiteindelijk een juist en volledig cijfer : in tien maanden werden 614.302,— F verdeeld tussen raadselachtige werkweigeraars, beproefden, slachtoffers en andere onderduikers.

Maar de hulp aan de onderduikers betekent ook hun bescherming en het is dit laatste aspekt dat ik zou willen behandelen om te besluiten. Werkelijke provoost van het Luikse Verzet heeft *D* kunnen verhinderen

dat vele patriotten die zich bezighielden, hetzij met sabotagedaden, hetzij met klandestiene kranten opgesloten of gedood werden. Het is jammer genoeg onmogelijk vandaag de doeltreffendheid van communiqués als deze te beoordelen :

> OPGELET.
>
> Zaterdag 15 september, van 15 tot 17 uur en maandag 17 van 8 tot 10 uur, omvangrijke politieoperatie voor de bestrijding van het banditisme. Alle voorbijgangers zullen op volgende plaatsen tegengehouden en gefouilleerd worden : Jupille, Trou Louette, Robertmont (...)
>
> Operatie uitgevoerd door de Belgische politie maar onder het bevel van (...)
>
> Het is ongetwijfeld gevaarlijk kranten, dokumenten, munitie te vervoeren (...)

of

> Nu maandag 10 januari 1944, zal de gerechtelijke politie van Luik een inval doen in de kroeg (...). Bijgevolg verzoeken wij de groepen die er wilden naartoe gaan, er die dag weg te blijven.

Men moet echter vermelden dat de leden van *D* overal geïntroduceerd waren, bij de Posterijen wel te verstaan, maar ook bij de telegraaf en telefoon, de rijkswacht, de agenten van de gemeentelijke politie, de *Werbestelle,* de G.F.P., ... of zij waren eenvoudigweg oplettend in de straat ! Want, indien de geschreven verklikking de meest spektakulaire was, volstond het feit van ze te neutralizeren niet om de plannen van de handlangers van de vijand te dwarsbomen. Om dat resultaat te bereiken werden alle middelen gebruikt, zowel het omkopen van een aan morfine verslaafde OFK-officier als het stelen van G.F.P.-dokumenten door een werkvrouw ; een lid van de *Dienst* was *Feldgendarm* en een ander, telefoniste bij de Gestapo.

Vanuit die verschillende kontrolepunten hebben zij voortdurend bijgehouden lijsten kunnen aanleggen van de « verdachte » personen en ze ook publiceren. Zij vestigen de aandacht van de patriotten op het gevaar dat deze « verdachten » konden vertegenwoordigen. Aldus werd diegene die een langdurig gesprek had met een Duitse politieman, diegene die soms vanuit de gevangenis zijn medewerking aanbood aan een van de Duitse diensten, diegene die een afspraak vroeg, diegene die deel uitmaakte van een zogenaamde « Nieuwe Orde »-organizatie, of eenvoudigweg diegene die een dubbelzinnige houding scheen aan te nemen, gesignaleerd ([42]). Velen werden weliswaar ten onrechte verdacht, maar het wantrouwen was de regel en *D* heeft nooit een radikale maatregel vooropgesteld, tenzij formeel bewezen werd dat iemand zich gekompromitteerd had. Er waren gelukkig vaker « waarschuwingen » aan de belanghebbende dan verzoeken om « onmiddellijke tussenkomst » of een « strafaktie » ([43]).

(42) Aldus werden niet alleen diegenen opgespoord die geld kregen langs de PR, maar ook zij die konvokaties ontvingen voor de organizatie der Waalse studenten, voor de Agra, voor de Rexistische Partij, alsook diegenen die een abonnement hadden op een gecensureerd dagblad of die een vrijkaart hadden voor de Duitse bioskoop, enz...

(43) *D* zal trouwens dikwijls aan zijn leden vragen slechts « ernstige inlichtingen » te verschaffen en zal nooit aarzelen zijn eigen inlichtingen te verbeteren wanneer deze twijfelachtig bleken te zijn.

Het is zeker dat er zich onder de onderduikers, die aldus rechtstreeks of onrechtstreeks gered werden, een groot aantal werkweigeraars bevonden die dikwijls het voorwerp waren van gemeenschappelijke verklikkingen. In werkelijkheid waren zij kwetsbaarder dan anderen vermits zij, niettegenstaande de aktie van de gemeenteambtenaren, gemakkelijk konden herkend worden. Zij moesten wel onderduiken. Doch een wijk van Luik, een dorp, of een kleine stad zijn niet altijd een « maquis in de stad » volgens de zo preciese uitdrukking van Henri Bernard. Men moet geleefd hebben op de plaatsen waar de gordijntjes opzij geschoven worden van zodra een deur opengaat, om te begrijpen dat men er moeilijk een « vriend » of een « neef » die men er nooit gezien heeft kan verstoppen. Hetzelfde geldt b.v. voor een echt maquis zoals dat van de *Dienst D* te Hastières. Alleen al de bevoorrading ervan ging niet onopgemerkt voorbij voor de landbouwers die hun streek als hun broekzak kenden. Dit alles verklaart waarom de verklikkingen talrijk waren, temeer daar de jacht op werkweigeraars buitengewoon begunstigd werd door de bezetter die de waarde kende van de arbeidskrachten voor de overleving van het Rijk.

In de aard van :

Messieurs,

Ces quelques mots pour vous informer de ce qu'il y aura un concert et que l'on dansera le dimanche 20 février 1944 à Banneux-Louveigné. Tous les organisateurs et ainsi que beaucoup de jeunes hommes qui y assisteront sont des gens qui ont reçu des papiers pour travailler en Allemagne et qui n'y sont pas tandis que mes deux fils y sont depuis deux ans. Je vous signalerai particulièrement (...) qui se livrent au trafic des armes. Ne manquez pas d'y aller vous ferez une bonne raffle. Ce bal commence vers 20 h. ou 21 heures.

Un partisan de l'armée allemande.

Of nog dienstaanbiedingen :

Monsieur le Gouverneur,

Par la présente je tiens à appuyer personnellement auprès de vous ma demande au sujet des places vacantes de délégués provinciaux pour le ravitaillement. D'abord je vous ferai savoir que je satisfais aux littéras (...)

Ensuite je voudrais vous exposer les motifs qui me poussent à vous écrire cet appui à ma demande.

Je commencerai par vous dire que (...) je vois en ceci une occasion de postuler une place qui m'apportera une rémunération plus importante. Maintenant je vous entretiendrai sur un autre sujet choquant qu'un délégué provincial se permette au cours d'une réunion et en présence d'un chef d'arrondissement du ravitaillement, de donner à cette époque ou la vie de nos concitoyens est continuellement mise en danger et ou sa ration mensuelle est si maigre de donner dis-je *le moyen de délivrer les timbres de ravitaillement « aux personnes qui en aucun cas ne peuvent retirer leur timbres eux-mêmes », ainsi que le moyen de tromper l'autorité allemande lorsqu'elle vient prendre des renseignements à ce sujet tout en restant en règle avec les délégués lors de leurs visites périodiques. Vous comprendrez dès lors que pour un révolutionnaire il serait particulièrement intéressant de (se) trouver dans la place.*

Légionnaire wallon démobilisé vous concevez que je refuse d'admettre de tels procédés, que je demande instamment à prendre la place d'un de ces saboteurs du ravitaillement.

SOMMIGE ONDERSCHEPTE BRIEVEN WAREN « ONSCHADELIJK » . . .

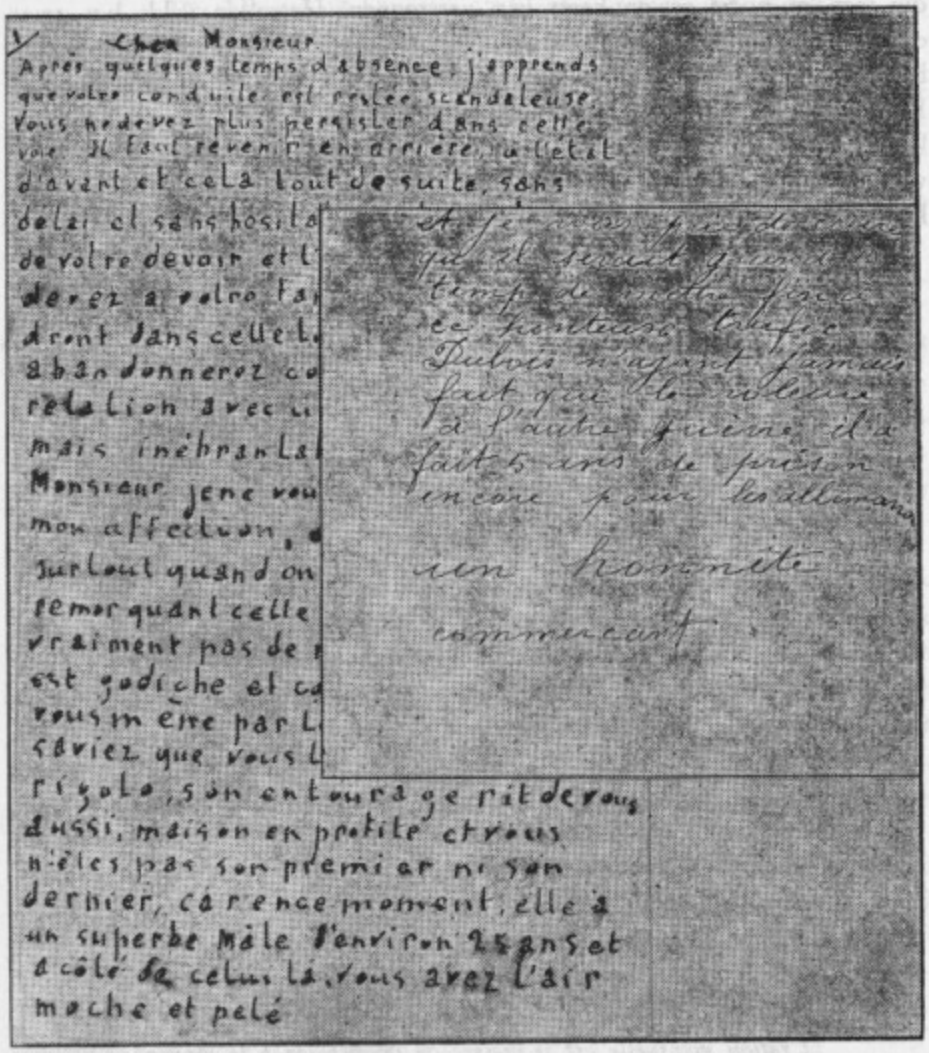

1/ Chère Monsieur
Après quelques temps d'absence, j'apprends
que votre conduite est restée scandaleuse.
Vous ne devez plus persister dans cette
voie. Il faut revenir en arrière, oublier
d'avant et cela tout de suite, sans
delai et sans hésita
de votre devoir et l
derez à votre ta
dront dans cette t
abandonnerez co
relation avec u
mais inébranla
Monsieur je ne vou
mon affection,
surtout quand on
remarquant cette
vraiment pas de
est godiche et c
vous m'être par l
saviez que vous l
rigolo, son entourage rit de vous
aussi, mais en petite et vous
n'êtes pas son premier ni son
dernier, car en ce moment, elle a
un superbe mâle d'environ 25 ans et
à côté de celui là, vous avez l'air
moche et pelé

et je
que il serait
temps de mettre fin
ce honteux trafic
Dubois n'agissant jamais
fait que la volonté
à l'autre guerre il a
fait 5 ans de prison
encore pour les allemands
un honnête
commerçant

. . . ANDERE KONDEN BIEZONDER GEVAARLIJK ZIJN . . .

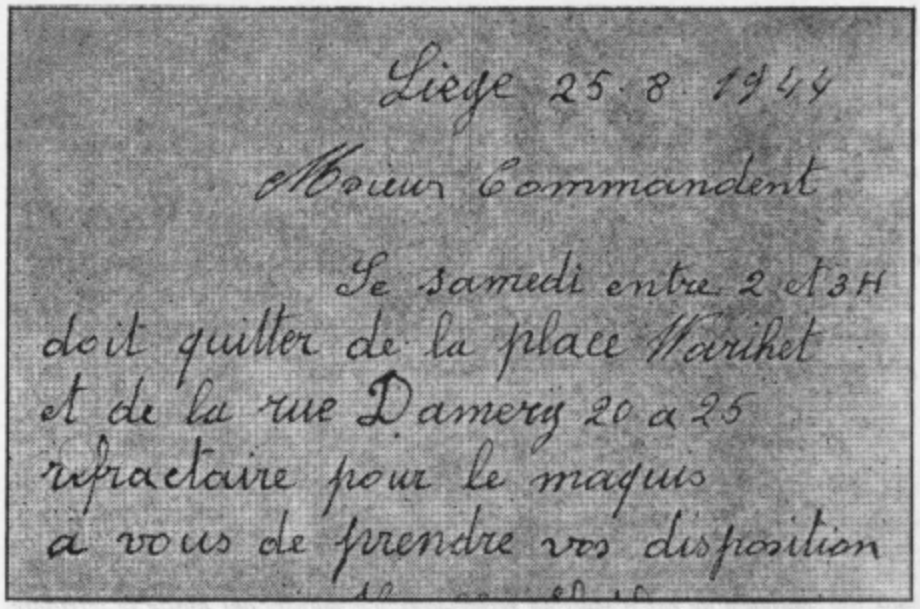

Liège 25 8 1944

Monsieur Commandant

Le samedi entre 2 et 3H
doit quitter de la place Warihet
et de la rue Damery 20 a 25
refractaire pour le maquis
a vous de prendre vos disposition

. . . ZELFS OOK VOOR LEDEN VAN *D* !

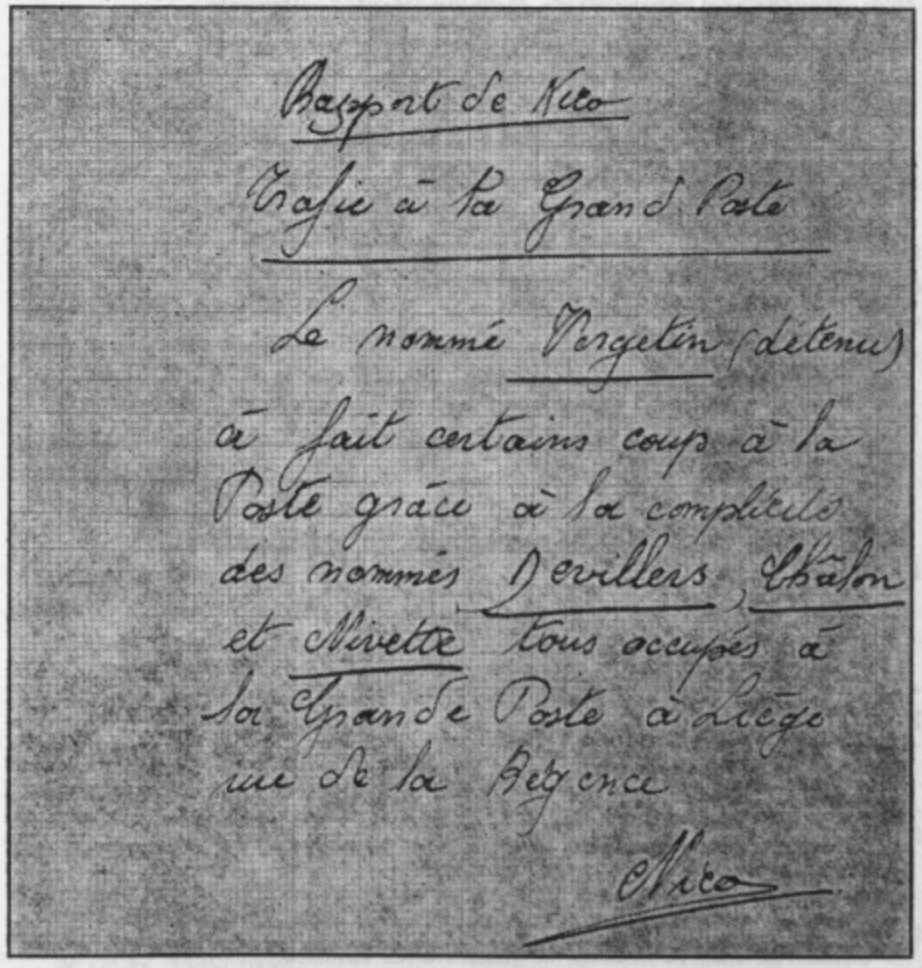

Rapport de Nico

Cafe à la Grand Poste

Le nommé Pergetin (détenu)
a fait certains coups à la
Poste grâce à la complicité
des nommés Devillers, Chalon
et Nivette tous occupés à
la Grande Poste à Liège
au de la Regence

Nico

(...) j'ai été jugé apte à prendre cette responsabilité d'offrir ma vie au front russe et (...) la responsabilité à prendre ici est bien moins lourde d'autant plus que j'entrerai dans mon nouvel emploi avec l'intention de juguler tout sabotage.

(...)

Je joins également à ma lettre un projet de réforme que j'avais élaboré il y a 5 mois (...)

en, tenslotte, korte tijd vóór de totale ineenstorting :

Spa, le 11-8-1944.

A Monsieur le Commandant
de la Kreiskommandantur de VERVIERS

Monsieur le Kreiskommandant,

Je prends la respectueuse liberté de porter à votre connaissance que dans la région de Horkay-Sart-lez-Spa se trouve actuellement des réfractaires et déserteurs de l'armée allemande.

Je suppose que vous n'ignorez pas le danger que peut provoquer la présence de ces bandes de réfractaires. La plupart ont quitté le territoire de Fissen ; ils font du chantage parmi la population et se font héberger dans les fermes. Certains tentent de se faire ravitailler de chez eux, puisqu'ils sont originaires de Malmédy, Mont Xhoffoy, etc...

D'autre part, je tiens à vous signaler ces faits afin que la population puisse être préservée des représailles qu'elle encourt par les actes hostiles que ces bandes pourraient causer aux membres de l'armée allemande.

Il y aurait lieu d'envisager des mesures (...)

De redenen van verklikking waren talrijk ([44]) en het zal zeer interessant zijn zowel voor de historicus als voor de psycholoog ze te inventarizeren en er de relatieve waarde van te beoordelen wanneer de gerechtelijke archieven zullen toegankelijk zijn. Het is mijn innigste wens dat ze niet zouden vernietigd worden, want de studie van deze poel zou ons veel kunnen leren over het gedrag van het menselijk dier gecatalyseerd door de oorlog, zowel in de laagheid als in de heldhaftigheid.

III. BESLUIT

Ik zou graag alle moeilijkheden hebben aangetoond die een studie van de geweldloze aktie van het Gewapende Verzet, dat soms dicht bij het Burgerlijk Verzet stond, meebrengt ([45]), veelvoudige waarheid, zodanig af-

(44) Zekere redenen zijn evident, zoals het eigenbelang, de haat, of de afgunst. Maar voor zover ik het heb kunnen vaststellen is er een andere veel voorkomende reden die misschien nog eigenaardiger is : de angst voor de aktie van de « bandieten » en de mogelijke vergeldingsmaatregelen.

(45) Men zou er toch eens moeten toe komen een essay te maken over die verschillende statuten en klaar en duidelijk de grenzen ervan aantonen.

wisselende en vermengde beelden dat men zou denken dat ze uit een kaleidoscoop komen. Ik zou vooral de rol hebben willen belichten die de « kleine » *Dienst D* heeft willen spelen. Zoals Joseph Joset heeft geschreven, « hij is niet geboren in het goud » en « hij had geen blauw bloed in de aderen ». Voor mij was hij « van rijken bloede ». Rijkelijk voorzien van biezondere hoedanigheden, zoals oprechtheid, eerlijkheid en een diepgaande bekommernis om eenheid in een juiste verscheidenheid, de echte voorwaarde voor een doeltreffendheid die hij steeds heeft nagestreefd ([46]).

Deze wil vindt men herhaaldelijk terug, maar ik zou dat hier aan de hand van twee uittreksels willen aantonen. Het eerste is afkomstig van een nota van 28 oktober 1943, gestuurd naar alle groepen die het rapport van de *Dienst D* ontvingen :

> (...)
>
> Laten wij terloops betreuren dat groepen die van ons kostbare dokumentatie verwachten ons, als wederdienst, niet de door hen ingewonnen inlichtingen mededelen die nodig zijn voor de strijd op het binnenlandse front. Zij mogen er echter van verzekerd zijn dat wij ons hun goed niet zullen toeëigenen. Bij de publikatie van hun communiqué zullen wij steeds de bron vermelden. Zouden de « kleine » Belgen dan toch steeds kleingeestig zijn ? Erger is de aktiviteit van diegenen die, dank zij de machtige financiële middelen waarover ze beschikken, de gewetens kopen, de dokumenten die gratis bestemd zijn voor anderen wegkapen en zodoende agenten van de een of andere dienst losweken. Proberen wij elkaar de loef af te steken om zo vlug mogelijk een strookje papier te bemachtigen of strijden wij tesamen voor het welslagen van een gemeenschappelijke heilige zaak ? Kom nou vrienden, speel toch niet het spel van de bezetter door de organizaties die strijden te saboteren ! De roem is ijdel ; alleen de volbrachte taak telt.
>
> Laten wij daarentegen NAUW SAMENWERKEN.
>
> Onze vijanden van elders geven ons het voorbeeld van een efficiënte samenwerking.
>
> Dienst D.

Het tweede voorbeeld haal ik uit een brief van *Dx*, in juli 1944 gericht aan een van zijn adjunkten, op het ogenblik dat de Bevrijding zich aftekende :

> (...)
>
> Uw verslag lijkt mij een beetje beknopt. Tal van punten moeten nog opgehelderd worden.
>
> Laten wij samenvatten :
>
> A) Principieel nam de zending van de Dienst D met de oorlog een einde. Het is echter met vreugde dat wij een rol willen spelen tijdens de periode van onzekerheid die onmiddellijk zal volgen op de wapenstilstand.

(46) *D* was zo goed georganizeerd dat de Duitsers meenden dat hij samengesteld was uit beroepssoldaten en kandidaat-officieren, en geleid door een Belgische hogere officier (*Fonds Lejeune*, nr. 310, SIPO-SD, uittreksel van een rapport over de periode van 16 tot 31 juli 1944). De *Abwehr* was beter op de hoogte aangezien het hoofd van de Sectie III f van Luik, die na de oorlog ondervraagd werd, verklaarde : « Ja, het was een dienst waarvan het doel was de brieven te onderscheppen die bestemd waren voor de Duitse overheden ».

B) Er wordt ons het volgende aangeboden :

a) de bewaking van de ravitailleringscentra, van de stocks ;

b) de ontwapening van de Duitse militairen d.w.z.

1. opsluiting van de gevangenen en bewakers,
2. het verzamelen van hun materieel,
3. het opmaken van een inventaris van dat materieel.

C) Bovendien stel ik voor dat de Kollaborateurs in koncentratiekampen zouden bijeengebracht worden, dat hun huizen verzegeld en bewaakt zouden worden om uitspattingen te vermijden die vrij spel zouden laten aan het botvieren van persoonlijke rancunes, wat onvermijdelijk vergissingen, plunderingen en vernietigingen zou meebrengen. De jaloersheid, de wrok of de domheid van de mens zijn onmetelijk groot ! De opgeslotenen zouden loyaal gevonnist en volgens hun misdaden gestraft worden.

D) Het politieke standpunt interesseert ons niet. Wij zijn voorstanders van orde en tucht en wensen dat de kritieke periode tussen het einde van de oorlog en de normale gang van zaken zonder horten of stoten zou verlopen. Het voorlopig herstel van de vooroorlogse overheden met het oog op gezonde verkiezingen, die duidelijk de wil van het land zouden laten blijken, is het zekerste middel voor een terugkeer naar de vrede. Het is te hopen dat alle patriottische organizaties er zich rekenschap van geven.

E) Uit wat voorafgaat vloeit dit voort : is er een verstandhouding onder de organizaties ? Zijn hun akties gesynkronizeerd ? Door het feit dat ik uitgerangeerd werd, ben ik weinig op de hoogte van de met dat doel getroffen maatregelen. Wij wensen niet in botsing te komen met andere groepen, de ruzies aan te wakkeren, ons te bemoeien met problemen van wedijver die in oproer zouden ontaarden. Wij kunnen niet tussenbeide komen in een strijd die niets anders dan een broederstrijd zou zijn (N.B. Ik neem hier een toestand voor ogen die, het is mijn vurigste hoop, zich niet zal voordoen).

Wij kunnen dus instemmen met het bewaken van de ravitailleringsstocks, het bewaken van Duitse en pro-Duitse gevangenen. Dit is het logisch gevolg van de oorlogsaktiviteit van de Dienst D waarin nooit sprake is geweest van politiek.

(...)

Dat is de *Dienst D*. Dat is het Verzet dat hij wilde en dat zijn leider zo goed in volgende ballade heeft bezongen ([47]) :

(...)

ENVOI

Du temps où l'on nous fit danser,
Trembler, saigner, temps de maudire ?
Légende pour vous, vieux passé !
Donc à quoi bon dire et redire ?

Mais plaît-il aux dieux cependant,
Aux rois, aux maîtres de la Terre
Qu'un triolet de claquedents
Soit d'audience salutaire.

Au fond noir du tunnel du temps,
La paix fut belle sous la guerre :
Homme, allume de temps en temps,
Une chandelle au cimetière.
Le Souvenir meurt sous la pierre.

(47) Opgedragen aan Hubert Halin. Zij komt uit *Pour illustrer une vie quelconque : cartoons et chronique*, Méry/Ourthe, s.d.